

NEKE RAZLIKE MEĐU POZNATIM RUKOPISIMA MARULIĆEVA *NASLIDOVANJA*

Dragica Malić

UDK: 821.163.42.09 Marulić, M.-97
821.124.03=163.42(0.032)»15«
Izvorni znanstveni rad

Dragica Malić
znan. savj. croat. emerit.
Zagreb, Hanamanova 20
Z a g r e b
dmalic@ihjj.hr
dragica.malic@zg.htnet.hr

1. UVOD

Na bavljenje rukopisima Marulićeva *Naslidovanja* naveo me – sasvim slučajno – jedan povijesnoumjetnički tekst, u kojemu se, pozivom na izjavu grafologa Željka Sabola, tvrdi da je autor grotesknih glava u inicijalima rukopisa *Naslidovanja* što su ga britanski stručnjaci datirali na kraj 16. stoljeća Marko Marulić, pa bi dosljedno tome i rukopis trebalo predatirati u razdoblje prije godine 1524, tj. prije Marulićeve smrti.¹ Iz toga posredno zaključujemo da se, od dva dosad poznata rukopisa *Naslidovanja*, misli na tzv. *Londonski rukopis*. A spomenutu Sabolovu izjavu autor navodi prema članku objavljenom u »Vjesniku« pod naslovom *Marulić nije samo otac hrvatske književnosti, nego i prvi hrvatski karikaturist*.² Zvučna, intrigantna i privlačna konstatacija! To prije što bi se u tom slučaju radilo o još jednom Marulićevu autografu, jedinome hrvatskoga teksta, što bi bilo posebno važno za utvrđivanje Marulićeva grafijskoga sustava i njegovu primjenu pravopisnih načela.

¹ Frano D u l i b i ć, »Pretpovijest i počeci karikature u Hrvatskoj«, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu*, 28 (2004), str. 308–323, to na str. 309.

² Zrinka B o r š i ć, »Marulić nije samo otac hrvatske književnosti, nego i prvi hrvatski karikaturist«, *Vjesnik* od 16. srpnja 2000, u rubrici »Kultura«.

Znajući za rezultate svojevremena Kulundžićeva istraživanja Marulićevih autografa,³ kojemu je Sabol dao svoj »placet«,⁴ naravski da sam u tom prilogu utvrđene i predočene Marulićeve autografe usporedila s *Londonskim rukopisom*, koji se čuva u NSK (sign. R 4903). Ako su Kulundžićevi rezultati točni, onda *Londonski rukopis* nije Marulićev autograf, a ako Marulić nije pisao tekst, nema razloga da bi crtao inicijale, pa prema tome valjda nije ni prvi hrvatski karikaturist. To je samo još jedno u nizu nastojanja da se – uslijed neznanja – uz veliko Marulićevo ime poveže što više činjenica iz naše kulturne baštine. Takvih je pokušaja bilo i na književnom polju (*Firentinski zbornik*, tzv. *Marulićev molitvenik*).⁵ Ne ulazeći u eventualnu Marulićevu likovnu djelatnost (koja ionako ne spada u moju istraživačku domenu), a dobivši u ruke *Londonski rukopis* Marulićeva *Naslidovanja*, došla sam na pomisao da bi ga bilo dobro usporediti sa *Zadarskim rukopisom*, te istražiti razlike među njima, ukazujući na teškoće koje takva zapažanja unose u određivanje primarnih osobitosti Marulićeva teksta. Prije raščlambe navedenih dvaju rukopisa *Naslidovanja* ovdje ću spomenuti usmenu izjavu našega poznatog paleografa dr. sc. Jakova Stipišića, prema kojoj bi oba rukopisa imala biti znatno mlađa nego što se dosad mislilo: on *Zadarski rukopis* datira u 17. stoljeće, a za *Londonski* kaže da bi mogao sezati čak negdje do 1750. godine. To, međutim, za ovdje razmatranu problematiku utvrđivanja razlika među rukopisima kojima raspolažemo nema osobitoga značenja (većina je starije hrvatske književnosti poznata iz znatno mlađih prijepisa ili izdanja!), ali pri nekom detaljnijem razmatranju rukopisa trebalo bi i to mišljenje imati na umu.

Bez obzira na to što *Londonski rukopis* ne sadrži čitav tekst *Naslidovanja*,⁶ u ovoj prigodi nema ni vremena ni prostora za razmatranje čitavog paralelnog teksta dvaju postojećih rukopisa. Stoga ćemo se zadržati samo na prvih petnaest glava (desetak listova pojedinog rukopisa) u uvjerenju da je to dovoljan segment teksta da ukaže na glavninu problema. Milan Moguš u uvodu svom izdanju Marulićeva *Naslidovanja* u IX. knjizi *Sabranih djela Marka Marulića* Splitskoga književnoga kruga iz 1989. godine napominje kako je usporedbom obaju rukopisa utvrdio da se *Londonski rukopis*, »tj. prva trećina *Naslidovanja*, razlikuje od odgovarajućeg

³ Zvonimir K u l u n d ž i ć, »Problematika autografa Marka Marulića«, *Čakavska rič*, br. 2/1976, str. 5–63.

⁴ U posebnom otisku iz K u l u n d ž i ć e v e knjige *Ta rič hrvacka*, Zagreb 1979, navode se kao suautori navedenoga teksta (kataloški podatak NSK, a tako ih navodi i Nikica Kolumbić u uvodnom tekstu za desetu knjigu *Sabranih djela Marka Marulića – Dijaloški i dramski tekstovi*, Književni krug Split, 1994, str. 31).

⁵ Vidi o tome: Milan M o g u š, »Je li Marulić autor Firentinskog zbornika«, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 14 (1976), str. 45–51; Dragica M a l i ć, »O Verdianijevu pristupu Firentinskom zborniku«, *Forum*, XV (1976), br. 9, str. 401–424; I s t a, »Jezična slojevitost takozvana Marulićeva Marijinskog oficija«, *Filologija*, 29 (1997), str. 97–117; I s t a, »Neobjavljeni dijelovi takozvanog Marulićeva molitvenika«, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 29 (2003), str. 181–209; Ista, »Zašto tzv. Marulićev molitvenik nije Marulićev?«, *Colloquia Maruliana XIII* (2004), str. 5–19; I s t a, »Zašto tzv. Marulićev molitvenik nije Marulićev?«, *Colloquia Maruliana XIII* (2004), str. 5–19.

⁶ Sastoji se od prvih dvaju »libara« i početnih pet glava trećega, tj. jedva nešto više od trećine čitavoga teksta, ukupno 40 naknadno paginiranih listova.

dijela Zadarskoga rukopisa u oko tisuću pojedinosti. Kad se izuzmu brojne ortografske, fonološke i morfološke razlike, koje bi mogle biti plod drugačijih pisarskih i jezičnih navika, ostaje ipak pokoja stotina primjera krivog čitanja predložka koji vrlo često mijenjaju sadržaj poruke.⁷ Neke od njih Moguš na navedenome mjestu i navodi. Ja ću se ovdje, bez pretenzija na iscrpnost, nekima od tih razlika malo temeljitije pozabaviti, nastojeći ispod očitih prepisivačkih pogrešaka i odstupanja od latinskog izvornika otkriti najvjerojatnija Marulićeva rješenja. Ovo se istraživanje temelji na rukopisima, a ne na objavljenim izdanjima.⁸ Treba ipak napomenuti da je u *Londonskom rukopisu* neka druga (redaktorska?) ruka unosila ispravke, ispod kojih se uglavnom razabire prvotni zapis, koji je najčešće adekvatan onomu u *Zadarskom rukopisu*, ali ponekad prekrivena riječ nije čitljiva, te da je u Morovićevu transliteraciju (i transkripciju) zalutao i pokoji od tih naknadnih zapisa.

2. GRAFIJA I PRAVOPIS

Premda ove dvije (izvanjezične) razine s obzirom na sam Marulićev tekst nisu bitne i, kako reče Moguš na navedenome mjestu, plod su drugačijih pisarskih navika, ipak ćemo im posvetiti nešto pažnje. Baveći se grafijsko-ortografskim odlikama naših starih tekstova dosad nisam među njima (osim triju hrvatskih i više latinskih zapisa Pavla Šibenčanina) naišla na dva koji bi pripadali istoj pisarskoj školi, a nekmoli da bi bili pisani istom rukom. Prema tome, grafijsko-ortografski zapis, ako nije autograf, pripada zapisivaču/prepisivaču, a nikako autoru teksta.

Ovdje ćemo navesti samo neka zapažanja o grafijsko-ortografskim odlikama rukopisâ *Naslidovanja*. Tako pojedine razlike postoje i u morfologiji slova, primjerice Z⁹ češće rabi malo oblo s (koje ima dvije varijante), a L dugo f; Z ima dva oblika slova d – jednopotezno i dvopotezno, L samo dvopotezno; Z ima jedno z, identično današnjemu, L pored njega ima i slovo slično brojci 3 s ravnim gornjim dijelom¹⁰ i dr. Što se tiče grafijskog sustava, Z npr. često upotrebljava grafeme sc/fc za š i (češće) za s, a L nema toga grafema, ali zato L ima y (pored i i g) za j,

⁷ Milan M o g u š, »O hrvatskim prijevodima *De imitatione Christi*, osobito o Marulićevu«, *Sabrana djela Marka Maruluća*, knjiga deveta, Književni krug Split, Split 1989, str. 9–37, to na str. 37, bilj. 51.

⁸ Za *Londonski rukopis*: Hrvoje M o r o v i ć, »Marulićev prijevod glasovitoga srednjovjekovnog djela 'De imitatione Christi'«, *Čakavska rič*, br. 2 (1971), str. 79–99, i br. 1 (1972), str. 155–183, te za čitav tekst (*Zadarski rukopis*, u kojemu su lakune dopunjene *Londonskim*) transkripcija Milana M o g u š a u devetoj knjizi *Sabranih djela Marka Marulića*, Književni krug Split, Split 1989, str. 41–205.

⁹ U raščlambi se upotrebljavaju kratice rukopisa: Z za *Zadarski* i L za *Londonski rukopis*. Kako su u oba rukopisa paginirani listovi, stranice s kojih se navode primjeri obilježavaju se: 1r, 1v, 2r, 2v itd.

¹⁰ Znak kojim danas u fonologiji obilježavamo zvučnu afrikatu dz /z/.

dok u Z na $y = j$ nisam naišla. Što se pak tiče upotrebe grafema, tj. obilježavanja pojedinih fonema, L primjerice češće rabi j na kraju riječi za i nego Z. U principu se isti grafemi u Z i L najčešće ne upotrebljavaju na istim mjestima. Tako oba rukopisa za j imaju i grafem g , ali ga rabe na različitim mjestima, npr. samo s prve stranice: *euanielia* – *euangelia*,¹¹ *nastogi* – *nastoi* ($\emptyset = j$); isto tako oba pisara primarni v u suglasničkom slijedu *sv* obilježavaju i grafemom f (pored u), odnosno suglasnik $ž$ grafemima x , $z/3$, s/f , ali uglavnom ne u istim prigodama, npr. s prve stranice-dvije: *šfitlost* – *šuitlost*, *prošfitgleni* – *profuitglenj*, *sue Nauche suetih* – *sfe nauche suetih*, *odafache* – *odafuache*, *sue ... suetih* – *sfe ... suetih*, *od suetoga* – *od šfetoga...*, ali i jednako na istim mjestima: *šui*, *šfetoga...*; ili za $ž$: *xiuota* – *ziuota*, *xiuot* – *ziuot*, *xelinia* – *zelinia*, *ponizenia* – *poni lenia*, *bošie* – *božie*, *potezati* – *potezati*, *xeliti* – *zeliti*, *xiuot xeliti* – *ziuot zeliti*, *nepotezati* – *nepote lati...*, ali i jednako: *ziuot*, *xiuot*, *zelim*, *boziu...* Nadalje, L vrlo često rabi udvojene suglasničke grafeme, najčešće ll i fs , npr. *prudillo*, *imillo*, *po dilli*, *alli*, *uelle*, *dillih*, *postauilli*, *billa*, *dilla*, *cinilli*, *učinilli*, *xiuilli*, *billi*, *ielli...*, *Nehtifse*, *uifse*, *Nimafse*, *spominaiulifse...*, ali ima potvrda i za udvajanje drugih suglasničkih grafema, npr. *bittj*. U Z na prvih nekoliko stranica naišla sam samo na *occito* 2r, *oçci* 2v, *oçci* 9r. Ovom se prigodom nećemo zadržavati na eventualnoj prozodijskoj funkciji tih udvojenih grafema (po uzoru na talijansku grafiju). Međutim, u obojice prepisivača na istim mjestima, na početku riječi, nalazimo grafem *uu* za v : *uuruchie*, *uuruch*¹² (= *vručē*, *vruč*) 8v/9v, 8v/10r.¹³ Taj se grafem može protumačiti kao transformacija ranijega gotičkoga w . Od rukopisa čiju sam grafiju proučavala grafem *uu* = v dosta je frekventan u *Akademijinu dubrovačkom molitveniku* iz sredine 15. stoljeća. Uz taj se grafem u Z vežu dvije pogreške: na stranici 1v stoji: *po narau suom*, a na stranici 5r *unarau glutskomu*, što se može čitati: *po narav[u] svom*, *u narav[u] lutskomu*, uz pretpostavku da je u predlošku na oba mjesta stajalo *narauu*, pa je prepisivač, ne razmišljajući o smislu, *uu* shvatio kao v . L na tim mjestima ima: *po narauu suoim* (s pogrešnim *svojim* umj. *svojem*, tj. *po naravu svojem*), *u narauu glutskom* (= *u naravu lutskom*).¹⁴ U rječnicima uz ostala Marulićeva djela u već spominjanoj ediciji *Sabrana djela Marka Marulića* Moguš navodi *narav* samo u ženskom rodu,¹⁵ ali Marijana Horvat u svojoj disertaciji navodi iz *Naslidovanja* 6 primjera za *narav* u muškom rodu uz samo 3 u ženskom.¹⁶

¹¹ U paralelnom navođenju potvrda na prvom se mjestu navode potvrde iz Z.

¹² Prema M o g u š e v u rječniku uz *Naslidovanje* (1989, str. 353), gdje se ti primjeri navode kao *uvruč*, *uvručē*, izlazi da je pridjev u čitavu tekstu zastupljen 4 puta, a prilog 3 puta.

¹³ Kosa crta među oznakama stranica potvrđenih primjera označava obilježavanje istoga primjera u oba rukopisa.

¹⁴ Oba ova primjera sadrže i morfološke razlike u zamjeničko-pridjevskoj deklinaciji: *svom* – *svojem*, *lutskomu* – *lutskom*.

¹⁵ Knjiga druga: *Pisni razlike*, Split 1993, str. 253; knjiga deseta: *Dijaloški i dramski tekstovi*, Split 1994, str. 241. U *Juditi* riječ *narav* nije potvrđena.

¹⁶ Marijana H o r v a t, *Jezič Marulićeva djela »Od naslidovan'ja Isukarstova i od taščin segasvitnjih«*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb 2005, str. 136.

Dalje, Z češće od L rabi grafem *h* u nultoj glasovnoj vrijednosti,¹⁷ npr. *Zahisto* (= *zaisto*) 3r, *histine* (= *istine*) 4r, *humigleno* (= *umiĕno*) 4r, *humiglienimi* (= *umiĕnimi*) 5r, *honim* (= *onim*) 5v, ali ipak u Z *umiglenstuo* 5r, *umiglenftuu* 7v, a u L *humiglenstuo* 5v, *humiglenstuu* 9r (= *umiĕnstvo*, *umiĕnstvu*). S druge strane, da je pisar L poznao jednu sasvim drukčiju pisarsku praksu, pokazuju sporadični primjeri grafijskoga preklapanja u obilježavanju suglasnika *g*, *h* i *k*,¹⁸ npr. *primuhnite* (= *primuknite*) 3r (2x), *cholicho chodi* (= *koliko godi*) 3v, *ochol* (= *ohol*) 5r, *muĕu* (= *muku*) 6r, *nihĭ* (= *niki*) 9v, *thobi* (= *tkobi*) 11r. Dok se *h* za *k* može se tumačiti pogreškama u pisanju *ch* = *k* (premda ih ima previše),¹⁹ a *ch* za *h* tragom druge grafijske škole, u kojoj se i *h* pisao grafemom *ch*, dotle *ch* za *g* nedvojbeno pripada navedenom grafijskom uzusu, pa sam mu sklona pripisati i ostale navedene primjere.

Na prvoj stranici obaju rukopisa još je jedna zanimljiva grafijska pojava, koja izravno utječe na smisao teksta. Radi se o riječi napisanoj *magnu*, što je normalno pročitati kao *maĕu* u rečenici: *Nauci Isukarstovi sve nauke svetih nadhode i tko bi imio duh otajni, onde bi našao maĕu*. U latinskom originalu²⁰ na tome mjestu stoji: ... *et qui spiritum haberet, absconditum ibi manna inveniret*. Dakle, radi se o prenošenju latinske riječi *manna* (najpoznatije značenje 'hrana nebeska'), koja kao posuđenica u nas nije potvrđena u liku *maĕa*²¹, pa tu riječ moramo pokušati objasniti u okvirima hrvatske latiničke grafije. Naime, od srednjovjekovlja nadalje u hrvatskoj su se latinici posuđenice vrlo često pisale grafijom jezika izvornika (ili njoj bliskom). Stoga nije neprihvatljiva pomisao da je Marulić (kao vrstan latinist!) riječ napisao u latinskom liku *manna*. Nadalje, u hrvatskoj je latinici (u nekim pisarskim školama) postojala mogućnost da se suglasnik *n* bilježi udvojenim *nn*, pa je netko od prepisivača, ne razmišljajući o značenju, riječ pročitao kao komparativ ženskoga roda *maĕa*. Pojava iste pogrešne riječi u oba rukopisa mogla bi značiti da su Z i L imali isti predložak, ali to očito nije bio Marulićev autograf, jer Marulić tako važnu riječ ne bi napisao dvojbena grafijom ako bismo čak i pretpostavili da je znao za grafijsku mogućnost pisanja suglasnika *l*, *n* grafijom za *l*, *n*, odnosno za grafijsko preklapanje u pisanju suglasnika *ll*, *n/n*.²² Ista se riječ,

¹⁷ Vidi o tome: Dragica M a l i ć, »Novija zapažanja o srednjovjekovnoj hrvatskoj latinici«, *Filologija*, 34 (2000), str. 104.

¹⁸ O tome: D. M a l i ć, n. dj. (2000), str. 118–119. Ta se pojava dovodi u vezu s posrednim glagoljičkim utjecajem na latiničku grafiju. U L mogu se nazreti i neki drugi sporadični primjeri određene bliskosti s hrvatskom crkvenoslavenskom tradicijom. O tome u nastavku raščlambe nepodudarnosti u Z i L.

¹⁹ Ipak, na dva takva primjera nailazimo i u razmotrenom dijelu Z: *ithobi*, *Datho* (= *tko bi*, *Da tko*) 1r.

²⁰ Kao »latinski original« djela *De imitatione Christi* uzimamo onaj tekst što ga je uz svoje izdanje *Naslidovanja* u devetoj knjizi *Sabranih djela Marka Marulića* pridodao Milan M o g u š, prema njegovim riječima »u jednom pouzdanom, relativno novijem izdanju koje je priređeno prema autografu« (u *Napomeni* na samom kraju knjige). U tom se latinskom tekstu raspored glava u pojedinim *librima* ne podudara uvijek s onim u *Naslidovanju*.

²¹ Vidi AR VI.

²² I o tome u: D. M a l i ć, nav. dj. (2000), str. 115–117. – U Z postoji grafijsko preklapanje u pisanju suglasnika *l* i *n*: grafemi *l*, *n* za *ll* i za *n/n*, te *gl*, *gn* za *ll* i za *n/n* –

jednako napisana, javlja u tekstu *Naslidovanja* i u dijelu koji nije zastupljen u L. U Z na stranici 71r nalazi se smisleno prilično nejasna rečenica: *Jer dobitčenomu daje se maña nebeska, a linomu ostaje maña nevoļa* prema lat. (Liber III, Caput XXXV): *Nam vicenti datur manna, et torpenti relinquitur multa miseria*. U prvom dijelu rečenice radi se o već spomenutoj lat. riječi *manna*, dok je drugi dio s *maña nevoļa* značenjski neproziran i ne odgovara latinskom originalu, ako prevoditelj nije – ne držeći se doslovno originala – htio reći da »linomu« umjesto mane ostaje nevoļa.

Među grafijskim problemima mogu se spomenuti i neke pisarske pogreške, kao npr. u L 1v *ouoi* (= ovoj) prema *oioi* u Z 1v: *Taščina jest ...onoj želiti cića česa paka budeš teško pedipsan*, zatim na *oyo* u L 2r prema na *ono* u Z 2r. Zamjenom (po sličnosti) slova *i* i *e* u Z je pogrešno *ne* prema pravilnom *ni* u L: *Človik ki ni još svaršeno [u sebi] ukrotio se...*, pri čemu je pak pisaru L zabunom ispalo: *u sebi*. Istovrsna je pogreška, ovoga puta u obojice pisara, u rečenici: *Ne sramuje se inim služiti cića ljubavi Isukarstove i da si viditi ubog na svitu umj. i da se viditi* Z 4v / L 5r, što još jednom govori o eventualnom zajedničkom predlošku Z i L. Pisaru Z jednom se za slogotvorni *r* iz neke druge pisarske prakse potkralo *er* umjesto u Marulića redovnog refleksa *ar*: *sveršeno* Z 4v prema *svaršeno* L 5r.

Što se pravopisnih značajki tiče, nećemo se zadržavati na upotrebi velikih slova, sastavljenog i rastavljenog pisanja riječi i bilježenja interpunkcije, jer i tu svaki od rukopisa pokazuje neke svoje odlike, koje odražavaju već spomenute »drugačije pisarske navike«, ali ćemo ukazati na pravopisno bilježenje glasovnih (suglasničkih) promjena, premda ni ono nije (ili ne mora biti) izravna slika Marulićeva pravopisnog uzusa. U oba je rukopisa zastupljeno uobičajeno preklapanje primjene morfonološkoga i fonološkoga pravopisnog načela – u istim kategorijama i istim riječima, s podjednakim rješenjima, ali najčešće ne na istim mjestima, jednako kao što smo konstatirali za primjenu određenih grafijskih rješenja u bilježenju pojedinih fonema. Oba prepisivača primjenjuju pravopisno već ustaljena bilježenja određenih glasovnih promjena, kao što je npr. pojednostavnjivanje suglasničkog skupa *stn* > *sn* tipa *korisno*, *došasna*, neprovođenje asimilacije po zvučnosti u prefiksima *nad-*, *pod-*, *od-* kao *nadhode*, *nadstaviti*, *odkinuti* ili provođenje te asimilacije na granici osnove i sufiksa kao *teško* i dr., ali se djelomično razlikuju, djelomično podudaraju tamo gdje i inače postoji kolebanje u bilježenju glasovnih promjena. U prefiksima *iz-*, *raz-*, u kojima većina starijih rukopisa bilježi asimilaciju i ostale promjene njome izazvane, čini se da Z uglavnom ne bilježi asimilaciju, dok je L bilježi (sudeći barem po većinskoj glasovnoj vrijednosti zastupljenih grafema, tj. *z = z*, *f/s = s*): *iztumacenie* (= *iztumačenje*) 1r – *iftumačenje* (= *istumačenje*) 1v, *raztarchanie* (= *raztarkanje*) 2r – *rastarchanie* (= *rastarkanje*) 2r, *izchoreniti* (= *izkoreniti*) 3r – *ifchoreniti* (= *iskoreniti*) 3v, *izhodi* 9r – *ifhodi* 10v (grafemi *z – f/s*) i dr. Međutim, da ta većinska

vidi npr. u ovdje razmotrenom dijelu teksta: *cignechi* (= čineći) 9v. Vidi i tablicu grafema zastupljenih u *Naslidovanju* u: M. H o r v a t, nav. dj., str. 46.

glasovna vrijednost zastupljenih grafema nije siguran pokazatelj pravopisnog etimologiziranja, pokazuju – rijetki doduše – primjeri pisanja grafema *z* na mjestu iskonskoga *s* u *Z*, npr. *uztaiuifce* (= *ustavi se*) 6v, *iztinan* (= *istin*) 9r, *nezchlad* (= *nesklad*) 9r, te u obojice prepisivača jednako: *izchati* (= *iskati*) 1v/1v. I dok bi se u primjerima s inicijalnim *iz-*, *uz-* moglo pomišljati i na prepisivačevo pseudoetimologiziranje, to se ne bi moglo reći za *nezchlad* (= *nesklad*), niti za *roza* (= *rosa*) iz daljega teksta *Naslidovanja*.²³ To znači da u *Z* (a sasvim sporadično i u *L*) grafem *z* – iako rijetko – ima i glasovnu vrijednost *s*, na što se može naići i u nekim drugim spomenicima.

Suglasnički skup *tc* (s provedenom asimilacijom po zvučnosti) obojica pisara bilježe i bez promjene i s ispadanjem *t* ispred *c*, tako npr. jednako: *sarca*²⁴ 1r/1r, 3r/3r i *sartca* 4v/5r, *sartce* 1v/1v, ali i: *sartca* 2v – *sarca* 3r, u *sartcu* 4v – u *sarcu* 5r, *sarcem* 5v – *sartcem* 6r. Geminatu *nn* na tvorbenom šavu *Z* ne bilježi, a *L* bilježi: *istino* 1r – *istino* 1r. Sekundarni suglasnički skup *čt* (< *čbt*) u riječi *ništar* obojica pisara pišu s izvršenom promjenom *čt* > *št* (passim), ali u knjiškim riječima miješaju oba pravopisna načela. Tako *Z* ima *počtenja* 3v prema *poštenja* u *L* 4r, *Z* *počtovanimi* 5r prema *poštovanimi* u *L* 5v, ali i obojica *poštovanja* 1v/1v. Zatim *Z* ima *čtiti* 3r, dok je u *L* najprije pisalo *činili*, što je naknadno ispravljeno u *čtiti*²⁵ 3v, *Z* dva puta zaredom *štiti* 4r, a *L* oba puta *čtiti* 4v, dok je *čti* 4r/4v, *čtinje* 2r/2v, *štinja* 4r/4v, u *štinja* 4r/4v u obojice pisara jednako na istim mjestima u tekstu; isto tako obojica imaju *redovničtva* 6r/7v, 6v/7v (uz napomenu da prvi primjer u *L* nije sasvim jasan jer je, čini se, ispravljan i zamrljan). Suglasnički skup *ds* na granici osnove i sufiksa uglavnom se bilježi s provedenom asimilacijom po zvučnosti *ds* > *ts*, odnosno s promjenom *ts* > *c* ili s pojednostavnjivanjem suglasničkoga skupa ispadanjem središnjega suglasnika: *lutske* 1v – *lucke* 2r (graf. *glucche* naknadno ispravljena u *luske* – grafem *l* preko prvoga *c*), *lutsko* 3v – *lutko* (pogr.) 4r, *lucoga* 4r – *luskoga*²⁶ 4v, *lutskomu* 5r – *lutskom* 5v, dok je *ludska* 6r u *Z* ispravljeno od *lutska* prema *lutska* 7v u *L*, ali i obojica na istome mjestu: *ludska* 8v/9v itd. Asimilaciju po mjestu izgovora *nb* > *mb* *Z* bilježi, a *L* ne: *himba* 2r – *hinba* 2r, *himbi* 7v – *hinbi* 8v i d.

Među pravopisnim problemima jedan se izdvaja svojom posebnošću. Radi se, naime, o umjetno stvorenom (knjiškom) pravopisnom problemu, odnosno o naknadnom etimologiziranju na mjestu prve (praslavenske) jotacije u participu trpnom glagolskih osnova na *-d-* i u glagolskim imenicama od njega izvedenima. Prasl. **d'* u čakavštini se redovito reflektira u *j*, pa tako i u participu pasivnom. Ali pisci i prepisivači, nastojeći pokazati svoju učenost, pravopisno razdvajaju

²³ Vidi: M. H o r v a t, nav. dj., str. 56, gdje se navode još primjeri *izchargni* (= *iskarni* – 2x), te još jednom *iztinan* (= *istin*).

²⁴ Nadalje se primjeri u kojima nije bitna grafija donose preslovljeni suvremenom grafijom.

²⁵ U graf. *cinilli* precrtano je *ini* i iznad toga napisano *ct*.

²⁶ Primjer se može tumačiti i kao pogrešan umj. *luskoga*.

glagolsku osnovu na *-d-* od participnoga tvorbenog nastavka, te na mjestu praslavenskoga tvorbenog šava, gdje je obvezatna jotacija, bilježe *-dj-*. To čine i oba prepisivača *Naslidovanja*. Tako u naslovu obojica imaju *pogarjenja*, premda je Morović to pogrešno prenio kao *pogardjenja* (u transliteraciji: *pogardjenja*). U obojice prepisivača *j < *d'* dolazi češće bez promjene: *zgaja se* 1r/1r, *pogarjenju* 1v/1v, *naslajuje* 1v/2r, *osujen* 2r/2r, *narejeno* 3r/3v, *vijeni* 3v/3v, *trujen* 7r/8v, *naslajenje* 8r/9v, *narejeno* 8v/9v, *sujenju*, *sujenja* 9r/10v, ali i sa spomenutim etimologiziranjem: *oslobojeni* 1r – *oslobodjeni* 1r, *pogardjenje* 2r – *pogarjenje* 2v, *oslobojen* 2v – *oslobodjen* 2v, *rasardjenje* 5v – *rasarjenje* 5v, *pogardjeni* 7r – *pogarjeni* 8r itd. Dakle, obojica imaju te dvojake oblike, ali ne na istim mjestima. Ta se pojava može tumačiti i štokavskim utjecajem, tj. zapisivanjem *đ < *d'*,²⁷ što bi onda značilo da se različiti pisci/pisari po vlastitu nahođenju (kao u našem slučaju) odlučuju za izbor između dviju raznodijalekatskih mogućnosti. Međutim, u takvim se slučajevima ipak prije radi o pravopisnom pitanju.

Naravski, niti su ovdje uočeni svi grafijski i pravopisni problemi, niti su u tih prvih 15 razmotrenih glava teksta zastupljene sve grafijske i pravopisne inkostosti i kolebanja među rukopisima *Naslidovanja*, niti se iz njih može bilo što zaključivati o Marulićevu grafijskom inventaru i njegovu pravopisnom stavu.

3. JEZIČNE NEPODUDARNOSTI

Ovdje se nećemo zadržavati na onim razlikama koje su posljedica očitih pisarskih pogrešaka ako one nemaju izravna utjecaja na smisao ili gramatički oblik, nećemo se zadržavati ni na pogrešnim čitanjima ranijih objavljivača, a samo ćemo izuzetno prokomentirati naknadne ispravke u tekstu L.

3. 1. Glasovne pojave

Od glasovnih nepodudarnosti između Z i L dvije su u samom naslovu. Jedna se odnosi na ime autora srednjovjekovnoga teksta *De imitatione Christi*, druga na njegovo zvanje: *Ivana Gersena, kančilira pariškoga* – *Ivana Gersona, kančilira pariškoga*.²⁸ *Gersen* u Z najvjerojatnije je krivo pročitano,²⁹ dok se u *kančilira* (tal. *cancelliere*) u čakavskim tekstovima vjerojatno radi o hiperikavizmu (u

²⁷ Vidi npr. Dalibor Brozović, »O Barakovićevu jeziku u zadarskom književnom krugu«, *Zadarska revija*, posebno izdanje: *Jurju Barakoviću o tristopedesetoj obljetnici smrti*, Zadar 1979, str. 23–37, to na str. 33.

²⁸ Pravi je autor djela Toma Kempenac (Toma Kempis, lat. Thomas a Kempis), a pripisivanje Ivanu Gersonu (lat. Johannes Gerson), kancelaru Pariškoga sveučilišta, poznato je, čini se, samo iz Marulićeva prijevoda *De imitatione Christi*. – Vidi: *Opći religijski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb (2002), str. 287 i 964.

²⁹ Morfologija slova *o* i *e* često se gotovo ne razlikuje, pa takvih primjera ima i u Z.

posuđenici!). Grafem *c* dosadašnji objavljivači čitaju *c*: *kancilira* – *kancelira*,³⁰ ali kako je riječ preuzeta iz talijanskoga, pretpostavljam čitanje *č*. U AR IV potvrđeni su primjeri s *i* i *e*, te s *c* i *č*, pri čemu je u latiničkim tekstovima za *c/č* čitanje uvijek dvojbeno.

Od samoglasničkih nepodudarnosti u Z i L može se spomenuti provođenje odnosno neprovođenje vokalizacije slabog poluglasa na granici prefiksa i osnove ili u prijedložnom izrazu, kao npr. *nadstaviti* 2r, 3r – *nadastaviti* 2r, 3v, *razabrati* 4r – *razbrati* 4v, *saa umilenimi* 5r – *s umilenimi* 5v, *kaa pameti* 7r – *k pameti* 8r; refleksi jata: *virovati* 3v – *verovati* 4r, ali obojica na istome mjestu: *viruje* 3v/4r (2x); različit refleks prednjojezičnoga nazala iza palatala: *početak* 8v – *počatak* 9v; zatim otpadanje krajnjeg samoglasnika, najčešće u pojačajnoj čestici *re*, ali i inače: *jere* – *jer* 2r, *nere* 8r – *ner* 9r, i obratno: *jer* 4r, 6r – *jere* 4v, 7v, *ner* – *nere* 2v, ali – čini se – češće jednako: *jere* 1r/1r, 3r/3r, 3r/3v i *jer* 3r/3r, *nere* 1v/2r i *ner* 3r/3r, te u istoj rečenici: *Jere veće vole velici biti ner poniženi* 3v/4r, *nikadar* 10r – *nikadare* 11r; u priložima: *kad* 3v, 8r – *kada* 4r, 9v, ...*ali bude malo ali vele kuižan* 4r – ...*ali bud malo...4v*; u infinitivu i imperativu: *čini* 4v – *čin* 5r, ali i jednako: *ne čin* 4r/4v, *Bog će pristati* 4v – *pristat* 5v, *hoditi* 6r – *hodit* 7v.

Od suglasničkih pojava treba spomenuti: gubljenje (zbog labilne artikulacije ili zbog vokalizacije i slijevanja s prethodnim *i*) dočetnoga *-j* u 2jd imperativa glagola na *-iti* (< *-ěti*) u većini primjera u oba prepisivača, ali ipak pored *ne hti* u Z 4r, 5r, 8r – *ne htij* (graf. *nehtig*) u L 4v, 5v, 9r, i u obojice na istome mjestu s *-j* – *imij* (graf. *imiy/imij*) 5r/5v; gubljenje/negubljenje završnog suglasnika osnove ispred sufiksa *-stvo*: *kralestvo* 1v – *kralevstvo* 1v, *nestanovistvo* 8r – *nestanovistvo* 9r; dvojaki oblik prijedloga *brez/prez* (nastao preklapanjem *bez* i *prež*), npr. *brez* 1r, 2v, 3r, 4r, 7v, 8r – *prez* 1v, 3r, 3v, 4v, 8v, 9r, *brezredno* 4v – *prezredno* 5r, ali i jednako: *prez* 1v/2r, 7r/8v (2x); promjenu suglasničkih skupova *vń* > *mń*, *mń* > *mř*³¹: *vikomńe* 1v – *vikovńe* 1v, *vikomńoj* 2v – *vikovńoj* 3r; *pomńiv* 7v – *pomřiv* 8v; izmijenjen/neizmijenjen skup *kč* > *hč*: *omehčao* – *omekčao* 3r; otpadanje dočetnog suglasnika: *koris* 4r – *korist* 4v i obratno: *hitrost* 4v – *hitros* 5v; u Z sporadično umetanje intervokalnoga *j* u participu aktivnom: *izkajo*, *dajo* 4v³² prema *iskao*, *dao* u L 5r; prezentski oblici glagola *moći* uglavnom dolaze s rotacizmom,³³ ali ipak na istome mjestu u obojice: *koliko možemo* 8r/9v, ali odmah dalje: *moremo* 8r – *more* [3jd umj. 1mn] 9v; disimilacija *gd* (< *kd*) > *hd*: *svahdan* 8v – *svagdan* 9v i dr.

³⁰ M o g u š (1989), str. 41; M o r o v i ć (1971), str. 79.

³¹ M. H o r v a t, nav. dj., str. 118, navodi i promjenu *vn* > *mn*: *svitomna*, *svitomni* pored neizmijenjenog skupa u *svitovni* (9x), dok uz primjere za *vń* > *mń*: *svitomńe* i *vikomńi* (27x) ne navodi primjere bez promjene, što ukazuje na to da su primjeri s neizmijenjenim skupom *vń* odlika pisara L. Za promjenu *mń* > *mř* (i to isključivo u osnovi *pomńi*-) navodi dvostrukost u upotrebi izmijenjenih i neizmijenjenih likova uz napomenu da su izmijenjeni rjeđi.

³² I dalje u tekstu Z – vidi: M. H o r v a t, nav. dj., str. 53 (poglavlje o grafiji).

³³ Vidi: M. H o r v a t, nav. dj., str. 120.

3. 2. Morfološke razlike

Morfološke razlike između Z i L podrazumijevaju upotrebu različitih nastavaka u određenim morfološkim kategorijama, odnosno njihovu različitu tvorbu, i tu nam usporedba s latinskim izvornikom neće mnogo pomoći u nastojanju da se približimo prvotnim, tj. Marulićevim, prijevodnim rješenjima. Od razlika u morfološkim oblicima u razmatranom su dijelu rukopisa zamijećene:

– pravilan Gmn. *i*-deklinacije *od stvari mimohodućih* u Z 6r zamijenjen je u L nastavkom *-eh* (vjerojatno crsl. podrijetla, uz izjednačavanje Gmn i Lmn po uzoru na pridjevsku deklinaciju): *od stvarēh* 7r, što je jedan od pokazatelja prepisivačeve bliskosti s crkvenoslavenskom tradicijom;

– u rečenici: *Nici se velikim napastom ubrane* u Z 9r imenica ima nastavak Dmn m. r. (premda imenica *napast* dosad nije potvrđena u m. r.³⁴ – vidi što je rečeno naprijed u odjeljku o grafiji za *narav*) prema lat. ablativu: *Quidam a magnis tentationibus custodiuntur*, dok prepisivač L na tome mjestu ima još neobičniju konstrukciju: *velikom napastom* 10r, pri čemu bi za imenicu vrijedilo već rečeno, dok bi pridjevski oblik mogao biti za ono doba već sasvim neuobičajen Dmn neodređene promjene;

– u sintagmi *oči tvoje* Z 9r atribut već ima noviji zamjeničko-pridjevski nastavak Amn ž. r., dok L ima stariji dvojniski nastavak *-i oči tvoji* 10r; za odmak prema starijem stanju u L usp. i prethodni primjer;

– izjednačavanje lokativnoga nastavka s dativnim u određenoj pridjevskoj promjeni muškoga roda u Z: *u narav[u] lutskomu*³⁵ 5r prema neizmijenjenu lokativnom nastavku u L: *u naravu lutskom* 5v;

– prema neodređenom pridjevskom obliku Gjd m. r. u naslovu XIV. glave u Z: *Od ukloñenja suda nerazborna* 9r u L je upotrijebljen određeni: ... *nerazbornoga* 10r;

– prvotna upotreba nastavka *-e* u Amn sr. r. atributne riječi u oba rukopisa u primjeru: *Mnozi sami sebe porazuju u dilih ke čine a ne znaju* 9r/10v, što je u L naknadno ispravljeno u uobičajeno *ka*³⁶;

³⁴ Vidi: AR VII.

³⁵ M. H o r v a t, nav. dj., str. 164, taj primjer navodi među iznimnim primjerima izjednačavanja dativa i lokativa jednine m. r. određene pridjevske deklinacije, pa bi mogao pripadati u krug prepisivačevih intervencija u Marulićev tekst.

³⁶ Na fotokopiji se ne razabire je li to učinio sam prepisivač L ili ona mlađa redaktorska ruka, ali to nije ni bitno budući da je očito da se potvrđeni oblik prvotno nalazio u predlošku obaju rukopisa. – Nastavak *-e* u NAmn atributnih i predikatnih zamjenica i pridjeva uz imenice ne samo muškoga nego i srednjeg roda (dosad zapravo neobjašnjen) nalazi se i u drugim starijim spomenicima, npr. u *Žićima svetih otaca* (čiji predložak seže u 14. st.), ali i u novije vrijeme, npr. na Rabu (vidi o tome: Dragica M a l i ć, *Žića svetih otaca – Hrvatska srednjovjekovna proza*, Zagreb 1997, str. 516 i bilj. 38 s primjerima iz Kušarova opisa rapskoga govora, te str. 522–523 s primjerima iz *Žića svetih otaca*).

- različita tvorba komparativa: *harlije* 8r – *harle* (< *harl-* + *-je*) 9r;
- različiti prezentski nastavci u 3mn glagola *porazivati*: *porazuju* 9r – *porazivaju* 10v; u AR X uz navedeni se glagol navode obje prezentske mogućnosti: *porazujem* i *porazivam* s potvrdama za prvi prezentski tip tek od samoga kraja 17. st. (pri čemu se dvije eventualno mogu odnositi na Split: Bijankovićeve iz 1699. i Dalla Costina iz 1778), a za drugi iz 18. i 19. st.; u rječniku uz navedeno izdanje *Naslidovanja* nalaze se dva primjera za prvi tip – osim citiranoga primjera još i 2jd *porazuješ*, što bi moglo značiti da je taj prezentski tip Marulićev izbor;
- prema 3jd prez. (+ etički dativ)³⁷ *bude ti* 2v – u L pogr. 3jd prez. s crsl. dočetcokom *-t budet* 2v;
- prema za ono vrijeme već uobičajenoj tvorbi futura s enklitičnim oblicima pomoćnoga glagola u Z: ... *toliko ćeš teže biti osujen* 2r u L se opet javlja crkvenoslavenski obilježena tvorba s punim oblikom pomoćnoga glagola uz pogrešnu zamjenu drugog lica trećim, i to s crkvenoslavenskim dočetcokom *-t*: *Koliko veće i bolje umiš, toliko hoćet (!) teže biti osujen ako ne budeš svetije živiti* 2r.

3. 3. Rječotvorje

Na rječotvornoj se razini razlike između Z i L uglavnom svode na upotrebu/neupotrebu navezaka, odnosno na upotrebu različitih prefikasa, osnova i sufikasa, i te razlike ne utječu (ili utječu minimalno) na razlike u značenjima. Od navezaka je u razmatranom dijelu rukopisa zamijećen samo *-j*, koji upotrebljavaju oba prepisivača, ali je nešto češće zastupljen u Z: *Ovoj* 1r – *Ovo* 1v, *Svako* 3r – *Svako* 3v, *Zatoj* 7r – *Zato* 8v, ali i jednako: *onoj* – *ovoj* (!) 1v/1v, *zatoj* 3r/3v. Taj navezak nije nositelj nekog posebnog značenja, za razliku od pojačajne čestice *-re/-r* (< *-že/-ž*), čija upotreba/neupotreba u čakavštini sadrži razlikovanje neodređenih i niječnih zamjenica (čestica *-re/-r* navodi se u odjeljku o glasovnim razlikama s obzirom na otpadanje/neotpadanje dočetcnoga *-e*).

Od različitih prefikasa u razmotrenom su dijelu rukopisa zastupljeni:

– *razu-/raz-*: *razuviditi* 1r – *razviditi* 1r, *razuvidi* 7r – *razvidi* 8v, ali jednako u obojice prepisivača *izuviditi* 2v/2v. – U spomenutom rječniku uz *Naslidovanje* za *izuviditi* samo je ta jedna potvrda, a za *razuviditi* su tri, dok za paralelne glagole tvorene prefiksima *iz-*, *raz-* nema potvrda; u rječniku uz *Juditu* jedna je potvrda za *izuviditi*, a uz *Pisni razlike* jedna za *razuviditi*, pa su prefiksi *izu-*, *razu-* očito Marulićev izbor. AR IV (za riječi što počinju s *izu-*) i AR XIII (za riječi što počinju s *razu-*) glagole s navedenim prefiksima, kao što su npr. *izbaviti/izubaviti*, *izvidjeti/izuvidjeti*, *razvidjeti/razuvidjeti* i njihove izvedenice, tumači kao da su tvoreni prefiksima *iz-*, *raz-* od glagola na *u-*, što vrijedi samo za tvorenice koje nemaju paralele *iz-/izu-* i *raz-/razu-*, kao npr. *izučiti*, *izudarati*, *izumirati*, *izuvati*, ili kada

³⁷ Vidi i u odjeljku 3. 4. 3. o sintaktičkim razlikama.

je tim paralelama značenje različito, kao npr. *izubijati* 'izudarati na mnogo mjesta, s raznih strana'³⁸, a *izbijati* 'udarcima ili snažnim pokretima činiti da što poispada iz čega'; *razvjeriti* 'razvrgnuti zadanu vjeru', a *razuvjeriti* 'uvjeriti u suprotno'. Prema AR-u značenjska razlika postoji i u glagolima: *razvidjeti* 'ispitati, istražiti' i *razuvidjeti* 'potpuno razmotriti, dobro razgledati', ali inačice iz Z i L ne pokazuju tu značenjsku razliku. Usput napomenimo da se u *Akademijinu dubrovačkom molitveniku* u *Litanijama svih svetih* smjenjuju oblici *izbavi* i *izubavi*. Iz navedenoga treba zaključiti da su prefiksi *iz-/izu-* i *raz-/razu-* različiti prefiksi ista značenja, pri čemu je ono *-u-* najvjerojatnije istoga podrijetla kao *-u-* u *susjed*, *sudionik* i u tvorenicama s inačicama *su-/sa-* tipa *suvremenik/savremenik*, *suosjećati/saosjećati*.³⁹ Treba dakle pretpostaviti nekadašnje supostojanje prefikasa *izb-* *razb-* i *izq-*, *razq-* kao što su pouzdano supostojali *sb-* i *sq-*.

– ...*u jedno svaka priteže* 2v – ...*poteže*... 3r prema lat. ...*et omnia ad unum trahit*. – AR XII s. v. *pritezati* pod *a. a)* navodi (prema svrš. *pritegnuti*) značenje 'privlačiti, povlačiti' s potvrdom iz *Bernardinova lekcionara*, a pod *b)* preneseno značenje s potvrdom, među ostalima, iz Marulića (...*pritegne sve k sebi*); s. v. *potezati* pod *l. a.* navodi (prema svrš. *potegnuti*) značenje 'povlačiti' s potvrdoma pod *a) aa)* iz *Bernardinova lekcionara* i Marulića (*kolesa ... koći potezahu*). Iz navedenih primjera moglo bi se zaključiti da je Marulićev izbor za *trahere* vjerojatnije bio *pritezati* nego *potezati*. To bi potvrđivao i rječnik uz *Naslidovanje*, u kojem je glagol *pritezati* potvrđen 21 puta (među ostalim i sa značenjem »vući, povlačiti, privlačiti«), a *potezati* dvaput (samo sa značenjem »poticati, zavoditi, privlačiti, nagoniti«). Međutim, rječnici uz ostale Marulićeve tekstove pružaju ponešto drugačiju sliku: u rječnicima uz *Juditu* i *Dijaloške i dramske tekstove* glagol *potezati* u značenju »potezati, vući« dolazi po dvaput, a *pritezati* samo jedanput uz *Pisni razlike*.

– ...*ako se listo jednoč nadstaviš* 5r – ...*nastaviš* 5v prema lat. ...*te praeponas*. – U AR VII glagol *nadstaviti* ima značenje »staviti što nada što«, tj. 'ispred čega'; potvrđen je u Stullijevu i Voltiggijevu rječniku te u nekoliko štokavskih pisaca i nema potvrda za refleksivnost; glagol *nastaviti* pod *e.* potvrđen je kao refleksivni, s jednim od značenja »nametnuti se« i potvrdom iz Stullijeva rječnika (uz napomenu da je iz glagoljskog brevijara) i iz jedne hercegovačke narodne pjesme. Inače, prema *nadstaviti (se)* u Z: *Ča se hoćeš komu nadstaviti...* 2r, *Od Boga [jest] narejeno da nadstaviti vazda imamo dobru svist* 3r, L na tim mjestima ima *nada*.⁴⁰ Prema tome, *nadstaviš* je vjerojatno Marulićev izbor, dok se *nastaviš* uklapa u one odlike prepisivača L koje ukazuju na njegovu određenu vezu s crkvenoslavenskom tradicijom.

³⁸ Značenja koja daje autorica navode se u jednostrukim navodnicima ('.....'), ali kad se doslovno citira neki izvor, npr. AR ili rječnici uz SDMM, dolaze u običnim navodnicima (».....«).

³⁹ Ne ulazimo ovdje u hrvatske i srpske razlike u standardnom jeziku.

⁴⁰ Vidi u odjeljku o glasovnim razlikama.

– ...*i ustavi se oda zla običaja* 6v – ...*ostavi se...* 8r prema lat. ...*et malam dedisce consuetudinem.* – AR XX s. v. 1. *ustaviti* navodi značenje »učiniti da stane; zadržati; zaustaviti«, te pod *a. b) refl.* »stati, prestati, zaustaviti se«, među ostalim potvrđama i s jednom iz Marulića, ali nema značenja 'ostaviti se, napustiti', koje je potvrđeno u našem primjeru. U rječnicima uz Marulićeva djela nalazi se i to značenje: u *Naslidovanju* je glagol *ustaviti se* potvrđen dva puta u značenju »uzdržati se, odreći se, povući se«, s time da je naš primjer naveden pod zasebnom natuknicom *uztaviti se* (zbog grafije *uztauifce*) i s istim značenjem, dok glagol *ostaviti se* nije potvrđen, ali nerefleksivni *ostaviti* potvrđen je 71 put sa značenjem »ostaviti, napustiti, odstraniti«, a tako je za *ostaviti* i u rječnicima uz ostala Marulićeva djela; uz nerefleksivni glagol *ustaviti* u njima se navodi značenje »spriječiti, zaustaviti, odvratiti«, a reflektivni je potvrđen samo u *Dijaloškim i dramskim tekstovima*, ali pod natuknicom *ustaviti (se)*, uz koju je navedeno da ima tri potvrde (ali se ne razabire koliko ih je za reflektivni glagol) i značenje »spriječiti, zaustaviti, odvratiti«. Iz navedenoga bi se moglo zaključiti da je Marulićev izbor za značenje 'odvratiti se' ipak prije glagol tvoren prefiksom *u-*.

– *kripostan život čini ga Bogu zgodna* 1r – ... *ugodna* 1r prema lat. ... *sed virtuosa vita efficit Deo charum.* – AR XXII s. v. *zgodan* pod *a. c)* navodi značenje »mio, drag« s dvije potvrde za sintagmu *Bogu zgodan* iz rukopisa *Nauke svetoga Bernarda* (vjer. Kotor iza 1595) i iz splitskoga pisca Kavanjina, dok AR XIX s. v. *ugodan* pod *1. a. a)* za navedeno značenje ima mnogo više potvrda, među ostalima i iz Kavanjina, dok je sintagma *Bogu ugodan* potvrđena iz senjskoga *Transita* iz 1508, iz kojega se pak *Legenda o sv. Jeronimu* pripisuje Maruliću.⁴¹ U rječniku uz *Naslidovanje* za *ugodan* u navedenom značenju ima 18 potvrda i dvije za komparativ *ugodniji*, a za *zgodan* je samo jedna. U *Juditi* potvrđen je samo prilog *ugodno* s jednom potvrdom za značenje 'drago'; *Pisni razlike* sadrže jednu potvrdu za *ugodan* i dvije za prilog *ugodno*, a *Dijaloški i dramski tekstovi* dvije potvrde za *ugodan* i jednu za *ugodno*, dok za *zgodan*, *zgodno* nema potvrda ni u jednoj od navedene tri knjige. Prema tome navedeni primjer *zgodan* izuzetan je u Marulićevim hrvatskim djelima, pa je u ovom slučaju Maruliću vjerojatno bliži prepisivač L.

– *većekrat* 8r (2x) – *velekrat* 9r, 9v. – Navedeni prilozi složeni od priloga *veće* i *vele* i *krat* potvrđeni su i u čakavskim, i u dubrovačkim i u bosanskim izvorima, s time da su za *većekrat* čakavske potvrde uglavnom sjevernije, a za *velekrat* su i dvije južnočakavske (*Bernardinov lekcionar* i Hektorović).⁴² U rječniku uz *Naslidovanje* navodi se samo *većkrat* (tisk. pogr.?), za koji se navodi

⁴¹ Vidi: Stjepan Ivšić: »Hrvatska glagoljska dvanaesteračka legenda o sv. Jeronimu, štampana 1508.«, *Nastavni vjesnik*, 39 (1930), str. 1–10; Anica Nazor: »Dvanaesteračka legenda o sv. Jeronimu«, *Slovo*, 15–16 (1965), str. 214–224; Ista: »Još jedan latinički tekst legende o svetom Jeronimu«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 14–15 (1976), str. 393–400.

⁴² Vidi: AR XX s. v. 2. *veće* pod *a. a) gg)* i *velekrat*.

15 potvrda prema 89 za *velekrat*; za *veće* – *vele* odnos je 195 : 139. U *Juditi* složenice nisu potvrđene, a *veće* – *vele* dolaze u odnosu 14 : 16; u *Dijaloškim i dramskim tekstovima* dolazi samo *vele* 22 puta, a u *Pisnima* oba su složena priloga potvrđena po 4 puta. Prema tome, oba su priloga u Marulića moguća, premda je bar u *Naslidovanju* onaj složen s *vele*- znatno češći.

Tvorbe od različitih osnova:

– *djavoļskoj* (graf. *diauoglschoi*) 7v – *djavaoskoj* 8v. – U AR-u lik *đavaļski* nije potvrđen, nego samo *đavaoski* (s potvrđama za likove: *djavalški*, *djavaoski*, *dijavaoski*, *đavaoski*), *đavolski* (s potvrđenim likovima: *dijavolski*, *djavolski*, *djavoski* i *đavolski*, ovaj posljednji tek od 18. st.) i *đavoļi*. Ispred nekadašnjega sufiksa *-bsk-* moguća je i palatalizacija osnove, a možda se u navedenom primjeru radi i o preklapanju s pridjevom *djavoļi*. U rječniku uz *Naslidovanje* za lik *djavoļski* navode se tri potvrde, pa se vjerojatno ne radi o grafijskom preklapanju *l/l̥* jer su takvi primjeri u *Naslidovanju* obično pojedinačni. U ostalim Marulićevim djelima zastupljeni su pridjevi *djavalški* i *djavļi*, i to u rječniku uz *Pisni razlike* navode se *djavalški* (4x – u kosim padežima) i *djavļi* (8x), a uz *Dijaloške i dramske tekstove* samo *djavļi* (1x), dok u *Juditi* navedeni pridjevi nisu potvrđeni. Za pridjev *djavoļski* ishodišna imenica *djaval* u *Naslidovanju* nije potvrđena, nego samo *djavao* (u Njd 4x i u kosim padežima 4x), a samo je jednom potvrđena u *Pisnima*, i to u množinskom obliku *djavoli*. Uz nju je u *Pisnima* potvrđena imenica *djaval* (7x – u kosim padežima), a u *Dijaloškim i dramskim tekstovima* 4x, od toga samo jednom u Njd *djaval*. Prema tome, i pridjev *djavoļski* i njegova ishodišna imenica *djaval* u Marulića se svode na pojedinačne slučajeve, ali kako za pridjev u *Naslidovanju* postoje tri potvrde, teško je reći da je u konkretnom slučaju od dva navedena varijantna lika njegovu prvotnom izboru bio bliži onaj u L.

U pridjevima *pravden* i *pravedan* radi se o različitim osnovama i o različitim sufiksima: ... *on prigiñe ñih na oblast pravdena razloga* 3r – ...*pravedna*... 3r, ali i jednako u obojice prepisivača na istome mjestu u tekstu: *pravedna* 8r/9v. Prvi se oblik tvori od osnove *pravd-* (od *pravda*) i pridjevskoga sufiksa *-en*, a drugi, najzastupljeniji i u starijim tekstovima i jedini u standardnom jeziku, od osnove *praved-* (vjerojatno crsl. podrijetla s *e* < *ь*⁴³) i nastavka *-an* (< *-ьнѧ* – s nepostojanim *a*). Oba su pridjeva zastupljena u Marulićevim djelima, s time da je u *Naslidovanju* češći *pravedan*, dok je u *Pisnima* više potvrda za *pravden*, a uopće nije potvrđen u čakavskim tekstovima vrlo čest lik *pravadan*.

Različiti su sufiksi zastupljeni i u pridjevima *posobñi* i *posoban* – *-ñi* i *-an* (< *-ьнѧ*): ... *jer ne ľubi nijedno posobñe veselje* 10r – ...*posobno*... 11r prema lat. ...*quia nullum privatium gaudium amat*. U rječniku uz *Naslidovanje* navodi se za *posobñi* 15 potvrda (i jedna za imeničku funkciju), a za *posoban* samo jedna.⁴⁴ U

⁴³ U AR XI kaže se (Maretić!) da nije jasno otkuda *e* prema poluglasu, koje je po pravilu u staroslavenskom, ruskom i bugarskom.

⁴⁴ U navedenom se rječniku ne pravi razlika između temeljnog dijela *Naslidovanja* preuzetoga iz Z i onoga koji je dopunjen iz L, pa bi trebalo vidjeti nije li navedeni oblik upravo iz toga dijela.

ostalim Marulićevim djelima nijedan od navedenih pridjeva nije potvrđen. U danom je slučaju vjerojatno pretpostaviti da je prepisivač L upotrijebio običniji lik *posoban*⁴⁵ u odnosu na Marulićev izbor *posobni*.

Različiti sufiksi upotrijebljeni su i u tvorbi priloga *doklu* 7v – *dokle* 9r i *pokol* 2r – *pokle* 2r. Svi prilozi kojima je prvi sastavni dio (osnova) *dok-*, *pok-* u Marulićevim djelima dolaze sa sufiksima *-la*, *-le*, *-lu*, *-ol* s različitim raspodjelom i čestotnošću u raznim djelima. Od priloga tvorenih od osnove *dok-* u *Naslidovanju* je, prema popratnom rječniku, najzastupljeniji oblik *dokla* (37x), a ostala su dva znatno rjeđa: *doklu* (3x), *dokle* (4x); od druge osnove *pokol* dolazi 18 puta uz samo po jednu potvrdu za *pokolu* i *pokla*; u *Juditi* dolazi samo *pokol* (9x). Za priloge *toko* 7v – *toliko* 9r u *Naslidovanju* odnos zastupljenosti iznosi 13 : 104, u *Juditi* 12 : 4, u *Pisnima* 12 : 7, a u *Dijaloškim i dramskim tekstovima* 3 : 2 (+ *tokoj* 1x). Iz svega toga ne da se ništa pouzdano reći o Marulićevu prvotnom izboru u konkretnom pojedinačnom slučaju.

3. 4. Sintaksa

3. 4. 1. Red riječi

U razmatranom odsječku teksta razlike u redu riječi između Z i L nisu brojne i spadaju među uobičajene ili dopuštene inačice u čakavskim tekstovima, pri čemu je nekad jedan, nekad drugi rukopis bliži latinskom izvorniku, promatranom – naravno – samo s obzirom na red riječi, a ne na ostale razlike između prijevoda i izvornika.

– ...*ki na ino nastoji nego na ono čano korisno jest duši njegovi* 2r – ...*jest korisno...* 2r – Razlika između naših dviju inačica sastoji se u zamjeni mjesta pomoćnoga glagola i imenske riječi (pridjeva) u imenskom predikatu, vrlo čestoj u našim starijim tekstovima. Pri tome su i puni (neenklični) oblik pomoćnoga glagola i njegovo mjesto u postpoziciji potaknuti stilskim (knjiškim) razlozima. Možemo pretpostaviti da se Marulić odlučio za takav knjiški red riječi upotrijebivši ujedno i knjiški oblik pomoćnoga glagola. Red riječi u drugoj inačici nema stilske obilježnosti, običan je i vjerojatno je posljedica prepisivačeve intervencije.

– *Ako se tebi vidi da mnoga znaš i zadovolje dobro razumiš, ništar mañe znaj da mnogo veće stvari jest ke ne znaš* 2r – ... *da mnogo veće stvari ke ne znaš jest* 2r prema lat. *Si tibi videtur, quod multa scis et satis bene intelligis, scito tamen, quia sunt multo plura, quae nescis*. – Situacija je slična kao u prethodnom primjeru: upotrijebljen je puni oblik glagola *biti*, koji sam ovaj put ima predikatnu funkciju u zavisnoj (objektnoj) rečenici, ali je prema lat. *sunt multo plura* promijenjen red riječi u *mnogo veće stvari jest* i time je opet postignut stilski efekt što ga izaziva glagol (u punom obliku!) u postpoziciji. U L učinjen je korak dalje: puni oblik

⁴⁵ Vidi: AR XI s. v. *posoban* i *posobni*.

glagola stavljen je na sam kraj složene zavisne rečenice u kojoj u objektnoj rečenici *da mnogo veće stvari jest* funkciju atributa ima druga zavisna rečenica: *ke ne znaš*. Takav krajnji položaj glagola *jest* sugerira crkvenoslavenski utjecaj, za što ovaj primjer ne bi bio jedini slučaj u prepisivača L.

– ...*da nadstaviti vazda imamo dobru svist* 3r – ...*da nadstaviti imamo vazda...* 3v prema lat. ...*sed praeferenda est semper bona conscientia*. – U prijevodu je lat. pasivna konstrukcija zamijenjena aktivnom, u kojoj subjekt (neizrečeni) postaje *mi*, iskazan glagolom *imamo*, a lat. subjekt *bona conscientia* postaje objekt *dobru svist*, pri čemu je lat. *praeferenda est* prevedeno glagolskom sintagmom *nadstaviti imamo* (tj. ‘trebamo/moramo pretpostaviti’), koja je u prvom slučaju razlomljena prilogom *vazda* prema lat. *semper*, čime je naglasak stavljen upravo na to *vazda*. Druga je inačica redom riječi bliža lat. izvorniku, ali prva kao da je stilski obilježena. Ipak, teško je reći koja bi od navedenih inačica imala biti Marulićev izbor.

– ... *cića dobra mira* 5v – ...*cića mira dobra* 6v prema lat. ...*propter bonum pacis*. – Obratno nego u prethodnom primjeru: prva se inačica naslanja na lat. izvornik, druga je stilski obilježena.

– *Dobro je nam da drugda primemo kugodi teškoću...* 6v – ...*drugda da...* 8r prema lat. *Bonum nobis est, quod aliquando habeamus aliquas gravitates...* – Neuobičajeno ubacivanje veznika zavisne rečenice u drugoj inačici u samu rečenicu vjerojatno je pogreška prepisivačeva.

– *Obrati sam k sebi oči tvoje* 9r – *Obrati k sebi sam...* 10r prema lat. *Ad teipsum oculos reflecte*. – Druga je inačica bliža lat. izvorniku, ali je prva uobičajenija u starim čakavskim tekstovima (prijedlog *k* uz dativ objekta u tim je tekstovima također sasvim običan). Dok nemamo više primjera za prevođenje lat. prijedloznog izraza *ad teipsum*, teško je reći koje je rješenje Marulićevo.

3. 4. 2. Upotreba različitih gramatičkih oblika

Zamjena različitih padeža u imenskih riječi, različitih lica, aktiva/pasiva ili nesvršenosti/svršenosti u glagola, neodređenosti/određenosti u pridjeva, pozitivna/komparativa u pridjeva i priloga, jednine/množine i dr. ima za posljedicu drugačije sintaktičko značenje. Ovdje usporedba s latinskim izvornikom može ukazati na točnost prijevoda, a time i na pripadnost određenoga prijevodnog rješenja Marulićevoj ruci, uz pretpostavku da prepisivači nisu redigirali njegov prijevod prema latinskom, nego da je jedan pažljivije, a drugi manje pažljivo prepisivao predložak, odnosno da je to jednom činio jedan, a drugi put drugi prepisivač. Ne treba posebno isticati da zamjena jednoga gramatičkog oblika drugim – ako se ne radi o očitom pisarskoj grešci – bitno utječe na smisao teksta. Navodimo primjere zapažene u razmatranom dijelu rukopisa.

Razlike u padežima:

– *Ki godi dobro sebe sazna, sam sebi gardi* 1v – ...*sam sebe gardi* 2r. – Ovdje je i bez usporedbe s lat. izvornikom jasno da je dativni oblik *sebi* u Z

pogreška umj. *sebe*, izazvana vjerojatno sličnošću slova *i* i *e* u predlošku i izostankom prepisivačeva razmišljanja o smislu teksta.

– *Ni poni mira u sartcu človika putena ni u človika ki se je dao u stvari izvańske* 4v – ...*ni u človiku*... 5r prema lat. *Non est ergo pax in corde hominis carnalis, non in homine exterioribus dedito*. – U prvoj su inačici sintagme *človika putena* i *človika ki se je dao u stvari izvańske* shvaćene kao ravnopravni atributi imenici *sartce*, pri čemu je lat. ablativ *in homine* zamijenjen našim (prijedložnim) genitivom *u človika* (s ponavljanjem prijedloga *u* iz osnovnog prijedložnog izraza *u sartcu*); u drugoj su inačici oba lat. ablativa *in corde* i *in homine* prevedena lokativom, pa je time bliža lat. izvorniku, ali možda ipak manje obična u hrvatskom načinu slaganja nezavisno složenih rečenica.

– *Ne diči se u blagu ako ga imaš* 4v – ...*u blago*... 5v prema lat. *Ne gloriaris in divitiis, si adsunt*. – U prvoj je inačici lat. množinski ablativ *in divitiis* zamijenjen uobičajenim lokativom (zbirne imenice) *blago* – *u blagu*, premda bi našoj rekciji bolje odgovarao instrumental: *dičiti se čime*, a u drugoj je inačici navedeni lokativ zamijenjen akuzativom pod čestim (ne samo u čakavštini) supstratskim dalmatoromanskim utjecajem. U Marulićevu su *Naslidovanju* zastupljene obje mogućnosti,⁴⁶ pa bi samo izučavanje njihove čestote i kontekstualnih situacija moglo pomoći u određivanju primarnosti Marulićeva rješenja. Zanimljivo je napomenuti da je naknadnim ispravljanjem u L prvotno *ne diči se* promijenjeno u: *ne daj se*, vjerojatno pod utjecajem narednog akuzativnog oblika *u blago*, čime je potpuno izmijenjen smisao.

– Zamjena nominativa odnosno zamjenice genitivom: ... *da ne omraziš se Bogu, koji jest sve dobro, koji jest u narav[u] lutskomu* 5r – ...*Bogu, koga jest sve dobro u naravu lutskom* 5v, s izostavljanjem dijela rečenice, pri čemu subjekt prve zavisne rečenice *koji* u drugoj dobiva funkciju atributa: posvojni genitiv *koga* u značenju ‘čiji’ prema lat. ...*ne displiceas Deo, cuius est totum, quidquid boni naturaliter habueris*, gdje je na oba mjesta nominativ, ali nijedan prijevod ne odgovara posve latinskom *quidquid boni naturaliter habueris*.

Zamjena komparativa pozitivom:

– ... *kad ćeš nadajti čano trudnije jest?* 6v – ...*trudno*... 8r prema lat. komparativu: ...*quando superabis difficiliora?*

Zamjena kategorije broja, tj. zamjena jednine množinom i obratno:

– Prema latinskom originalu u Z su u istom odlomku dva odstupanja, dok se L slaže s latinskim: *Dokoli na svitu živemo, ne moremo pribiti prez nevoļ i napasti ... Nitkor ni toliko svaršen i svet da ne čuti kadgodi napasti; i ne moremo brez űih biti sasvima* Z 7v – ...*prez nevoļe i napasti ... da ne čuti čagodi napasti* L 8v prema lat. *Quamdiu in mundo vivimus, sine tribulatione et tentatione esse non possumus. ... Nemo tam perfectus est et sanctus, qui non habeat aliquando tentationes; et plene eis carere non possumus*. Dakle, u prvoj je rečenici odlomka jednina, u

⁴⁶ Vidi: Horvat, nav. dj., str. 255, 264 i 265.

završnoj množina, pa je u ovom slučaju originalu, a možemo pretpostaviti i Marulićevu prijevodu, bliži L. Određenu ulogu u zamjenjivanju odigrao je očito jednak oblik Gjd i Gmn *napasti*. Za zamjenu priloga *kadgod* – *čagodi* vidi u odjeljku o leksičkim razlikama.

– Zamjena jednine i množine pridjevskih (u imeničkoj službi) subjekata dovela je do zamjene glagolskih oblika i do zamjene neodređenog pridjevskog oblika iz Z određenim u L. U pitanju su dvije uzastopne rečenice: *Ohol i skup nigdar nisu pokojni. Ubog i ponižen duha u mnoštvo mira pribiva* Z 4v – *...Ubogi poniženi duha...* L 5r prema lat. *Superbus et avarus nunquam quiescunt; pauper et humilis spiritu in multitudine pacis conversantur*. U drugoj su rečenici dva subjekta *ubog* i *ponižen duha*⁴⁷ shvaćena kao jedan s dvije odlike (tj. ‘*onaj/koji* je i ubog i ponižena duha’), pa je i predikat došao u jedninu *pribiva*. U L je pak do zamjene neodređenog pridjevskog oblika određenim vjerojatno došlo pogrešnim čitanjem i spajanjem prvog pridjeva *ubog* s narednim veznikom *i*: *ubog + i > ubogi*, a onda je prema prvom pridjevu u određeni oblik stavljen i drugi, pri čemu je sintagma *poniženi duha* došla u funkciju atributa pridjevu *ubogi* u imeničkoj (subjektnoj) funkciji.

– *Kada človik dobre voļe jest nevoļen i napastovan..., tada razbere da mu je veće potriban Bog, nahodeći da prez ņega nijedno dobro ne moremo imiti ni učiniti* 7r – *...ne more...* 8v. Obje su rečenice gramatički ispravne, samo što u prvoj subjekt *človik* podrazumijeva svakog čovjeka, koji dolazi do spoznaje da mi, tj. ljudi, bez Boga *nijedno dobro ne moremo imiti ni učiniti*, a u drugoj subjekt je shvaćen kao pojedinačan čovjek, koji *nijedno dobro ne more imiti ni učiniti*. Naša rečenica nije doslovan prijevod lat. predložka kojim raspoložemo: *...tunc Deum sibi magis necessarium intelligit*.

– *...jer tada lagļe moremo dobiti neprijateļa kada ga ne pustimo ulisti u vrata duše naše* 8r – *...jer [kasniji dodatak: se] tada lagļe more dobiti neprijateļa [s naknadno prekrštenim krajnjim a] kada ga ne pusti [s naknadno dodanim množinskim nastavkom -mo] ulisti...* 9v prema lat. *...quia tunc facilius hostis vincitur, si ostium mentis nullatenus intrare sinitur...* – Kao i u prethodnom primjeru, u prvoj je inačici lat. pasiv preveden aktivom, u kojemu je neizrečeni subjekt *mi* vidljiv iz glagolskog oblika *moremo* (1mn prez.), a u drugoj je iskaz u 3. licu jednine, ali za razliku od prethodnog primjera, gdje je prisutan subjekt *čovjek*, ovdje nedostaje subjekt. Stoga je redaktor svojim naknadnim ispravcima prvi dio rečenice vratio u pasiv (kao u lat. originalu!), a u drugome je glagol stavio u množinu: *pusti[mo]*, tj. mi, ljudi: *jer tada se lagļe more dobiti neprijateļ kada ga ne pustimo ulisti...* I opet se pitamo: Gdje je tu Marulić?

Zamjena nesvršenoga glagola svršenim:

⁴⁷ O upotrebi sintagmi tipa *ponižen duha* vidi u: D. M a l i ć, »Jezična slojevitost takozvana Marulićeva oficija«, *Filologija*, 14 (1997), str. 97–117, o tome str. 110–111 (sintagme: *prav/pravi sarca, pravedni sarca, umļeni sarca*).

– *Ne budi pitom [s] ženami, da općeno sve dobre žene Bogu priporučaj* 5r – ...*priporuči* 6r prema lat. ...*omnes bonas mulieres Deo commenda*. Premda u lat. nema opreke po svršenosti, kako se u tekstu radi o savjetima za bogoljubno (redovničko?) djelovanje, očito je bliži smislu čitavog iskaza prijevod nesvršenim glagolom, tj. ‘nemoj se družiti sa ženama, ali sve dobre žene preporučaj Bogu’ (uvijek, a ne samo jednom).

– ...*zato marzli ali mlaci ostanemo* 6r – ...*ostajemo*... 7v. – Inačica iz Z (prezent svršenoga glagola) označava futur, pa bi prema lat. *ideo frigidi et tepidi remanemus* točniji prijevod odražavala ona u L (tj. ‘uvijek ostajemo hladni i mlaki’).

– Obratan je primjer: *U napastih i nevoľah izkušuje se človik* 8v – ...*iskusi se*... 9v prema lat. *In tentationibus et tribulationibus probatur homo*, tj. ne futur ‘iskusit će se’, nego ‘uvijek se iskušava’.

3. 4. 3. Upotreba različitih vrsta riječi

Ova skupina razlika između Z i L obuhvaća one zamjene pridjeva i imenice, pridjeva i priloga i dr. koje utječu na sintaktičko značenje. Ostale se navode među leksičkim razlikama.

– U samom naslovu djela posvojni pridjev prisutan u naslovu Z zamijenjen je u L imeničkim genitivom daljega objekta: *Počinu knjige ... od naslidovanja Isukarstova* 1r – ... *od naslidovanja Isukarsta* 1r. Prema lat. *de imitatione Christi* prijevodno je bliži L, međutim s jedne strane latinski i nema posvojnih pridjeva, a s druge u čakavskim je tekstovima potvrđena i upotreba posvojnoga pridjeva u neposvojnoj funkciji, npr. *strah Božji* u značenju ‘strah od Boga’. Možda je to samo knjiška crta do koje je došlo tako što se latinsko posvojno *de Domini, de Christi* i sl. prevodilo posvojnim pridjevima *Božji, Isukarstov*, pa se onda i neposvojno *de Domini, de Christi* prevodilo istim tim posvojnim pridjevima, koji onda preuzimaju sintaktička značenja latinskih konstrukcija.

– Zamjena priloga pridjevom: *poniženi nikadar u velicih napastih sami u sebi ufanje ne postave kada poznaju da su mlohavi u toliko malih* 9r – ...*u tolicih malih* 10r prema lat. ...*qui in tam modicis infirmantur*.

– Vjerojatno je prepisivačka pogreška upotreba priloga u Z u rečenici: *Mnogo poni jesu ka znati malo ali ništar prudi duši* 2r prema *Mnoga*... L 2r, što pokazuje i naredna relativna zamjenica *ka*.

– Zamjena sintagme *pridjev + imenica* sintagmom *imenica + imenica*: ... *nećeš najti pokoja nego u poniženu podloženju pod oblastju starišine* 5v – ...*nego u poniženju podloženja*... 6r prema lat. ...*non invenies quietem, nisi in humili subjectione sub Praelati regimine*. – Prva je inačica doslovan prijevod latinskog izvornika; u drugoj je sintagma *poniženo podloženje*, u kojoj je pridjev (*humilis* = *ponižen*) atribut, zamijenjena imeničkom sintagmom *poniženje podloženja*, gdje je *poniženje* temeljni pojam, a *podloženja* je u atributnom odnosu prema njemu. To značenjski ne odudara mnogo, ali nije doslovno prevedeno.

– Izostavljanje jedne od dviju negacija: *ki ... ništar ne cini visinu počtenja vrimenoga* 3v – *ki ... ništar scini...* 4r (f u *scini* je naknadno pojačavano, ali se čini da je i prije bilo s).

– Granični je primjer: *Komu godi rič vična govori, bude ti oslobojen od mnozih sumni* 2v – *budet oslobojen...* 2v, u kojem se oblik *ti* uz 3jd prezenta u Z očito može shvatiti kao etički dativ (dakle: *glagol + zamjenica*), umjesto čega u L dolazi 3. lice prezenta (dakle: *glagol sam*) s crsl. dočetakom *-t*.⁴⁸ Taj je dočetak u daljem tekstu *Naslidovanja* (tj. u Z) potvrđen samo jednom,⁴⁹ dok za upotrebu etičkog dativa nemamo sigurnih pokazatelja, ali je u *Juditi* zasvjedočen dva puta.⁵⁰

3. 5. Leksičke razlike

Razlike u upotrebi riječi između Z i L dvojakog su karaktera. Jedne su posljedica očitih pisarskih pogrešaka, do kojih dolazi bilo nepažnjom prepisivačevom, bilo zbog nečitkosti predloška. Druge pokazuju različit izbor u odnosu na latinski izvornik i u vezi s njima postavlja se pitanje koji bi izbor mogao biti Marulićev, odnosno koji je od prepisivača vjernije slijedio Marulićev prijevod.

Počet ćemo s razlikama koje su rezultat pisarskih pogrešaka. Posljedice su tih pisarskih pogrešaka dvojake: ili zamjenom nekog slova nastaju druge, postojeće riječi, koje se svojim značenjem ne uklapaju u dani kontekst, i te su razlike među rukopisima najbrojnije, ili nastaju nepostojeće riječi, riječi bez smisla.

Primjeri u kojima su posljedica pisarske pogreške druge, već potvrđene riječi:

– *...mnozi radi česta slušanja Evanjelja malo čute svetoga želinja* 1r – *...radi česta služenja...* 1r prema lat. *...multi ex frequenti auditu Evangelii parvum desiderium sentiunt*; pogreška u L mogla je nastati krivim čitanjem predloška, u kojem su se *š* i *ž* pisali istim grafemom (najvjerojatnije f), a onda je lako došlo do zamjene *a* i *e*, pri čemu je nastala riječ *služenje*, koja se prepisivaču mogla učiniti logičnom uz *Evanjelje*.

– Prema: *Od ponižena prociñenja...* u Z 1v (u naslovu druge glave) u L je očiti lapsus: *Od ponižena poniženja samoga sebe* 1v.

– *Ne hti se uznositi u razumu, da veće spovidaj tvoj nerazum* 2r – *...spominaj toj...* 2r prema lat. *...sed ignorantiam tuam magis fatere*; rješenje u L očita je pogreška: vjerojatno je nepažljivim čitanjem od *spovidaj* postalo *spominaj*, a onda je tomu prilagođena naredna zamjenica *tvoj* → *toj*.

⁴⁸ O neprihvatljivosti tumačenja toga dočетка iz etičkoga dativa vidi: M a l i ć (2000), str. 120–121, ali određena veza u upotrebi tih oblika ipak postoji, osobito na splitskom području, primjerice u tzv. Marulićevu molitveniku – vidi M a l i ć (1997), str. 106–107, 110.

⁴⁹ Vidi: M. H o r v a t, nav. dj., str. 178 (primjer: *ne uložit se*).

⁵⁰ Vidi: Milan M o g u š: *Rječnik Marulićeve Judite*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Biblioteka: Rječnici hrvatskoga jezika, Zagreb 2001, str. 292, s. v. *ti'* pod *b*.

– *Koliko ki jest veće jedinan s tobom ... toliko veće i više razumi* 2v–3r – ...*razumni*... 3r; pogrešna interpretacija morfološkog oblika (3jd prez.) dovela je do leksičke zamjene glagola pridjevom.

– *parvo* 3r – *pravo* 3r najvjerojatnije je pogreška u L (zamjena *ar* – *ra*).

– *Vele sigurije jest stati u podložanju nere u starišinu* 5v – ...*u podložanju*... 6r. – U IX. glavi pod naslovom *Od posluha i podloženja* (tj. ‘pokornosti’) u tekstu L stoji navedena inačica *u podložanju*, što bi bila izvedenica od nesvršenoga glagola *podložati* (*se*), ali kako ni navedeni glagol ni njegova izvedenica *podlozhanje* nisu potvrđeni⁵¹ (premda su tvorbeno mogući), vjerojatnije se u L radi o prepisivačevoj pogreški nego o njegovu leksičkom izboru. Ni u ostalim Marulićevim djelima *podložati se*, *podlozhanje* nije potvrđeno, dok je samo u *Naslidovanju* imenica *podlozhanje* potvrđena 9 puta, a glagol *podložiti* (*se*) 24 puta. U ostalim djelima imenica nije potvrđena, a glagol u *Juditi* dolazi 7 puta, u *Pisnima* 8 puta, u *Dijaloškim i dramskim tekstovima* 2 puta.

– ...*da on prigiñe ñih* [tj. svoja djela] *na oblast pravdena razloga* 3r – ...*prigne*... 3r; vjerojatno se radi o lapsusu, tj. ispuštanju središnjega sloga u graf. *prigigne* → *prigne*, što je dovelo do leksičke i morfološke zamjene: nesvršeni → svršeni glagol, prezent → prezent svrš. glagola u futurskom značenju.

– ...*nećemo biti upitani ča smo čtili, da ča smo učinili, ñi koliko smo dobro i lipo govorili*... 3r/3v – ...*ča smo činili, da ča smo učinili, i koliko smo*...3v; prema lat. ...*non quaeretur a nobis, quid legimus, sed quid fecimus, nec quambene diximus*... točan je prijevod *čtiti* i *ni*, pa je to vjerojatno Marulićev izbor; *činili* u L (logični) je lapsus prema narednom *učinili*, koji je kasniji redaktor L ispravio u *čtiti*, dok je zamjena sastavnih veznika *i* i *ni* moguća (isticanje/neisticanje negacije).

– *Jure ñih blago družu uzdarže* 3v – *Jere*... 3v; *jere* prema *jure* očiti je lapsus, koji je kasniji redaktor ispravio u: *a sada*, što bi moglo značiti da u sredini u kojoj je prepisivan L prilog *jure* nije bio u upotrebi.

– *Svako Pismo sveto s onim duhom ima se štiti s kim učineno jest* 4r – ...*svojim duhom ñima se čtiti s kim učineno jest* 4v prema lat. *Omnis Scriptura sacra eo spiritu debet legi, quo facta est*; nastavak rečenice u L, koji se slaže sa Z, pokazuje da je prepisivač njezin prvi dio »napametno« napisao, ne pazeći dovoljno na predložak.

– Primjeri: *Ne udraži se sam sebi u hitrosti razuma tvoga da ne omraziš se Bogu* 5r – *Ne uzdarži se sam sebe*... 5v prema lat. *Non placeas tibi*...; *Mnimo drugdra udražati se družim ako jih združimo*... 5v – ...*uzdaržati se*... 6r prema lat. *Putamus aliquando aliis placere ex conjunctione nostra*, pokazuju da prepisivaču L nije bio poznat glagol *udražati se*⁵² ‘umiliti se’, pa ga je dvaput zaredom zamijenio glagolom *uzdaržati se*, koji u danom kontekstu nema smisla.

⁵¹ Vidi: AR X.

⁵² U AR XIX s. v. *udražati* (*se*) pod *b. refl.* potvrđen je od kraja 15. st. (frankopanska isprava iz Modruša), od čakavskih pisaca u Luke Bračanina i Glavinića, te u štokavskih pisaca od kraja 16. st.

– ...a učnemo (graf. *ucnemo*) *veće se mraziti cića ćudi naših opačine* (graf. *opacine*) *ku poznaju u nas* 5v – ...venemo (graf. *uenemo*) *veće se mraziti cića ćudi naših opačne...* (graf. *opacne*) 6r prema lat. ...*et incipimus magis displicere ex morum improbitate in nobis considerata*; prva je pogreška u L nastala zbog sličnosti grafema *c* i *e*, a u drugoj je u L izostavljeno slovo *i*, pri čemu je nastao pridjev *opačan*, potvrđen inače i u čakavskih i u štokavskih pisaca.⁵³ Te dvije pogreške učinile su rečenicu u L posve besmislenom.

– *Istina jest da svaki dobrovoljno dilq*⁵⁴ *po ćućenju svom* 5v – ... *dila...* 6r prema lat. *Verum est, quod unusquisque libenter agit pro sensu suo*; pogreškom je u Z nastala imenica na mjestu glagola.

– *Ako bismo se usilovali ... stati u arvañi, zaisto bismo pričekali s nebes Božju pomoć* 6r (tj. *dočekali*) – ...*pričkali*⁵⁵ ... 7v.

– *Da na korenu postavimo sikiru...* 6r – *Da na krv* (graf. *chref*)...7v; i bez usporedbe s lat. originalom pogreška je u L očita, ali ju je teško protumačiti jer grafiju *chorenu* nije lako dovesti u vezu s *chref*, osim ako prepisivač L već u svom predlošku nije imao pogrešku *chrenu*, pa da je *nu* shvatio/pročitao kao *uu* = *v*, što je pak on prenio kao *f* = *v*.

– ...*tako pake mogli bismo s lahkostju svaka obslužiti i s veseljem* 6v – ...*slatkostju...* 8r prema lat. ...*tunc postea cuncta possemus facere cum levitate et gaudio*; do pogreške u L došlo je krivim čitanjem: grafija prijedložnog izraza *flahchoftiu* (= *s lahkostju*) u nepažljivu čitanju lako se identificira kao *flatchoftiu* (= *slatkostju*), a tako pročitana riječ može se logično uklopiti u kontekst.

– *Da ako ne dobudeš čano malo i lahko jest, kad ćeš nadajti čano trudno jest* 6v – ...*ako ne budeš...* 8r prema lat. *Sed si non vincis parva et levia...*; zamjena glagola *dobiti* ‘svladati, nadvladati, pobijediti’ glagolom *biti* u L vjerojatnije je posljedica prepisivačeve nepažnje (izostavljanje početnoga sloga) nego njegova nepoznavanja glagola *dobiti* u navedenom značenju.

– ...*ustavi se oda zla običaja da nikako ne navede tebe na veći trud* 6v – ...*teže...* [graf. *tefe*] 8r; pogreška je nastala zamjenom slova *b* i *f* = *ž* uslijed prepisivačeve nepažnje i unijela besmisao u rečenicu.

– *Tada mu marzi duže živiti...* 7r – ...*mrazi...* 8v prema lat. *Tunc taedet eum diutius vivere...* pored: ...*a učnemo već se mraziti* 5v/6r, tj. jednako u oba rukopisa, prema lat. ...*et incipimus magis displicere*. – U *Naslidovanju* je kao nerefleksivni glagol potvrđen samo *marziti* (6x) sa značenjem ‘biti mrsko’, a kao reflektivni

⁵³ Vidi AR IX.

⁵⁴ Moguš u svom izdanju nije zamijetio tu pogrešku, već transkribira: *dila*.

⁵⁵ U AR-u nije potvrđen glagol *pričkati* u značenju ‘pričekati; dočekati’, ali jest *dočkati* u značenju ‘dočekati’ (AR II, s potvrdama iz Marulića, Lucića, Kavanjina, a nailazi se na taj glagol i u nekim drugim spomenicima); *pričkati* je pak obilno potvrđeno (AR XI), ali osim potvrde iz senjskoga *Korizmenjaka* i Glavinića, te jedne iz Bernardina i jedne iz Glavinića za značenje ‘dočekati’ (koje je u našem primjeru) sve ostale su štokavske i većinom tek iz 17–18. st.

mraziti se (2x) sa značenjem 'biti mrzak, ne militi se, ne sviđati se', koji dolazi i u *Pisnima* (3x). Glagol *marziti* u navedenom kontekstu nije upitan, a glagol *mraziti* (druga prijevorna osnova!) u AR VII dolazi sa značenjima pod *a*) »činiti što mrsko« i pod *b*) »mrziti« i s potvrđama iz Kavanjina, Pavlinovića, Đorđića, Banovca,⁵⁶ te kao refleksivni glagol sa značenjima pod *a*) »biti mrzak«, pod *b*) »postajati mrzak, zamjerati se« i pod *c*) »graditi omrazu među sobom i drugijem« s više potvrda, među ostalima i iz Marulića. Iz ovoga izlazi da je u prvom navedenom primjeru Marulićev izbor vjerojatno *marzi*, dok bi *mrazi* bila pogreška prepisivača L (već spomenuta zamjena *ar* → *ra*).

– *I zato svaki bi imio ... bditi u molitvah 7v – ...biti... 8v prema lat. ...vigilare in orationibus...;* u L je vjerojatno u pitanju prepisivačev lapsus (ili previd).

– u nas 7v – u vas 9r; česta pogreška u latiničkim tekstovima, do koje dolazi zbog teškog razlikovanja slova *n* i *u* = *v*.

– *Jedna napast ... otide, a druga dojde 7v – ...a drugda dojde 9r; drugda umj. druga u L očito je prepisivačeva nesvjesna pogreška.*

– *Ništar mañe napasti jesu človiku vele prudne, budi da su usione i teške... 7v – ...jesu človiku poniženje [graf. ponifenie] prudne... 8v prema lat. *Sunt tamen tentationes homini saepe valde utiles...*; nije jasno kako je moglo doći do zamjene *vele* i *poniženje*. Kad bismo i pretpostavili da je u predlošku stajala česta Marulićeva riječ *poni* 'dakle', koju je prepisivač Z ispustio, opet ostaje teško zamjenjivo *uele* (= *vele*) i *fenie*.*

– *Parvo srite pamet priprosta misao, pake jako smišljenje, poslija naslajenje i ganutje hudobno 8r – ...duhovno... 9v; prema lat. ...*postea delectatio et motus pravus et assensio* točniji je prijevod u Z; u L je očito lapsus: preklapanje *hud/duh* dovelo do leksičke zamjene s bitno drugačijim značenjem, ali koje se bez zagledanja u latinski original moglo uklopiti u kontekst.*

– *Ogañ iščući [graf. *ifchiuchi*] gvozd, a napast človika 8r – u L 9v na označenom je mjestu grafija *ifchu fili* (čini se s ispravljanim drugim *i*); Morović riječ u transliteraciji prenosi kao *ischussi* i čita *iskusi*, što prema lat. *Ignis probat ferrum, et tentatio hominem justum* odgovara smislu, ali ne piše tako; očito je u L bolji prijevod, ali i u njemu je pogreška (perfekt?).*

– *...lasno izgubimo sud istinan cića družih ljubavi ali zavidosti 9r – ...ali navidosti [naknadno prekríženo] 10r prema lat. ...*nam verum iudicium propter privatum amorem faciliter perdimus*. – U lat. tekstu koji je naveden u SDMM uz *Naslidovanje* nema adekvata za *ali zavidosti* iz Z. Na tom je mjestu u L prvotno stajalo *ali navidosti*, što je naknadni redaktor prekrížio, pa je vjerojatno i on imao lat. tekst adekvatan onomu navedenom uz *Naslidovanje*. Je li Marulić pri prevođenju imao drukčiji predložak ili je dodatak *ali zavidosti*, odnosno *ali navidosti*, njegova (po smislu logična!) dopuna lat. predloška, teško je reći. Isto*

⁵⁶ Značenja pod *c*) i *d*) ovdje nas ne zanimaju.

je tako teško reći je li njegov izbor *zavidost* ili *navidost*. Ako se navedeni lat. tekst dopunjuje oprekom *ľubav ali ~*, onda je toj opreci bliža *navidost* 'mržnja', ali ta riječ u Marulića nije potvrđena, dok *zavidost* osim u *Naslidovanju* dolazi još u *Pisnima* i u *Dijaloškim i dramskim tekstovima*.

– *Ako se veće budeš uslañati na svoj razlog ... nego na podloženje kriposti* 9v – *...nad podloženje...* 10v; *nad* u L očita je pisarska pogreška.

– *...jer ne ľubi nijedno posobñe veselje* 10r – *...uželinje...* 11r prema lat. *...quia nullum privatum gaudium amat*; do zamjene *veselje* s *uželinje* u L vjerojatno je došlo nepažljivim čitanjem predloška, u kojem se najvjerojatnije grafem [mogao upotrijebiti i u glasovnoj vrijednosti ž.

– U primjeru: *Za nijednu stvar na sviti⁵⁷ ni za nijednoga ĉlovika ľubav ne ima se učiniti niko zlo; da samo za korist onogaj komu je potriba, drugda se popustiti ima dobro dilo ali na boļe zaminiti* 9v/10v prema lat. *Pro nulla re mundi et pro nullius hominis dilectione aliquod malum est faciendum: sed pro utilitate tamen indigentis, opus bonum libere aliquando intermittendum est, aut etiam pro meliori mutandum* u oba se rukopisa nalazi glagol *popustiti*, koji se značenjem ne uklapa u rečenicu. Lat. glagolu *intermittendum* značenjski odgovara naš glagol *propustiti* u značenju navedenu u AR XII pod *e*. »izostaviti neko djelo, koje se može ili ima učiniti, dakle ne učiniti ga« s rječničkim potvrđama iz Mikalje (*intermitto*) i Stullija (*intermittere*), te iz mlađih štokavskih pisaca. Pogreška je morala biti već u predlošcima (zajedničkom predlošku?) obaju prijepisa, a spada među česte pogreške starijih latiničkih rukopisa, u kojima je izostavljanje suglasnika *r* najčešće posljedica previđanja kratice za taj suglasnik u predlošku.

Pogreške koje za posljedicu imaju nepostojeće riječi, besmislice:

– Prema *mñinje* u Z 2v pogreška je (možda uslijed previđanja title u predlošku, ili je naprosto lapsus) *minje* u L 2v.

– *skladan* 3v – *skandan* (graf. *fchandan*) 4r; pisarsku pogrešku kojom je nastala besmislena (nepostojeća) riječ nije primijetio ni kasniji redaktor.

– *sa inostranci* 5r – *sa inostarci* 5v; već spomenutom zamjenom *ra* → *ar* i izostavljanjem *n* (pod titlom?) u L je nastala nepostojeća riječ.

– *Užganje i pridovanje naše...* 6v – *...i napridovanje...* 8r; u Z je izostavljanjem prefiksa *na-* nastala nepotvrđena/neovjerena riječ. Takve su pogreške u Z mnogo rjeđe negoli u L.

Ovamo se mogu uvrstiti još dva primjera čija se pogrešna grafija u L ne može pročitati/interpretirati nikako drukčije nego što je u Z, odnosno iz pogrešne grafije u L ne može izvesti nikakva (ni neovjerena) riječ. U prvom primjeru prema *u starišinu* Z 5v u L 6r je pogr. graf. *u starišniu*, u kojoj je očiti lapsus premetanja slova: *in* → *ni* (prema *-inu* u Z); u drugom primjeru prema *od nebeskoga razmišľanja* Z 6r u L 7v dolazi pogr. graf. *razmišľglauca* (prema *-nia* u Z, vjerojatno zamjenom *n* → *u* i *i* → *e*, o kakvima je ovdje već bilo govora).

⁵⁷ U L graf. pogr. *afuiti*.

Stvar su svjesnoga izbora (prevoditeljeva ili prepisivačeva?), ili bi to mogle biti, razlike kao:

– *Nastoj poni sartce svoje odkinuti od ljubavi stvari vidućih* 1v – ... *tvoje*... 1v; prema lat. cor *tuum* upotreba je naše povratno-posvojne zamjenice svojstvenija hrvatskom jeziku, dok je *tvoje* doslovan prijevod lat. *tuum*. Takva je upotreba posvojne zamjenice umj. povratno-posvojne vrlo česta u našim starijim tekstovima (pod latinskim i dalmatoromanskim utjecajem), a zasvjedočena je i u *Naslidovanju*, ali bez podataka o odnosu zastupljenosti,⁵⁸ dok je u *Juditi* očita prevaga na upotrebi povratno-posvojne zamjenice.⁵⁹

– *Ne hti se poni uznositi od nijedne hitrosti ni uminja, da veće se boj u uminju tebi danu* 2r – ...*i veće se boj*... 2r prema lat. ...*sed potius time de data tibi notitia*; veznik *da* (u znač. ‘nego’) u Z odgovara lat. *sed*; veznik *i* (sastavni) što stoji na njegovu mjestu u L najvjerojatnije je izbor prepisivačev.

– *Ča ti veće pakosti i zazoli*... 3r – ... *pakosti ali zazoli*... 3r prema lat. *Quis te magis impendit et molestat*...; premda je *i* doslovan prijevod lat. *et*, on se u danom kontekstu može se zamijeniti veznikom *ali* (u znač. ‘ili’), koji se prepisivaču L mogao učiniti ekspresivnijim.

– *Velik razum jest ne biti naglu u dilih ni ukrepenit se u mninju svomu* 3v – ...*u uminju*... 4r; prema lat. ...*in propriis stare sensibus* bliži je (iako ne doslovan) prijevod: *u mninju*. Isti je problem, tj. zamjena *mninje* → *uminje* potvrđena i u primjeru: *Cića razlika sujenja i mninja* 9r – ...*i uminja* 10v prema lat. *Propter diversitatem sensuum et opinionum*... Pogreška je nastala poznatom zamjenom slova *s* i *c*-rticama: *mniniu* → *uminiu*, *mninia* → *uminia*. Dva istovrsna primjera, kojima se može pribrojiti i već spomenuto *mninie* 2v → *minie* 2v (među pogreškama zbog kojih nastaju nepotvrđene/neovjerene riječi), sugeriraju pomisao kako je prepisivaču L riječ *mninje* bila strana/nepoznata.

– *Od tašća ufanja i od uznesenja kako ćeš ukloniti se* 4v – ... *od uznošenja*... 5r prema lat. *De vana spe et elatione fugienda* (naslov VII. glave). – AR XX s. v. *uzneseće* pod *c*) navodi značenje »oholost« i ima potvrde iz dvaju bosanskih pisaca 17. i 18. stoljeća; s. v. *uznošeće* ima potvrde iz Zoranića i Banovca, ali s. v. *uznositi* pod *b. c*) *refl.* navodi značenje »ponositi se, oholiti se« i potvrde iz Marulića, Zoranića, Kašića, *Korizmenjaka*, *Aleksandride* i nekih štokavskih pisaca. U rječnicima uz SDMM u *Naslidovanju* su potvrđene obje navedene imenice, ali u ostalim ih djelima nema; glagoli *uznesti se*, *uznositi se* potvrđeni su u *Naslidovanju*, *Pisnima* i *Dijaloškim i dramskim tekstovima*, a u *Juditi*, *Pisnima* i *Dijaloškim i dramskim tekstovima* još i i *uznašati se*. Prema tome, ovdje je teško reći koji bi izbor bio Marulićev. Kako se radi o tvorbi od svršenoga i nesvršenoga glagola, ovaj bi primjer podjednako pripadao i u rječotvorje (različite prijevojne osnove kao polazište tvorenica).

⁵⁸ Vidi: M. H o r v a t, nav. dj., str. 246.

⁵⁹ Vidi: M. M o g u š, nav. dj. (2001), s. v. *svoj* s jedne strane, te *moj*, *tvoj*, *naš*, *vaš*.

– ... *vele ti udi ako se listo jednoč nadstaviš* 5r – ...*jednomu nastaviš*... 5v; prema lat. ...*nocet autem plurimum, si vel uni te praeponas* točniji je prijevod *jednomu* u L, a za razliku u glagolskom prefiksu vidi u odjeljku o rječotvorju.

– *Nitkor ni toliko svaršen i svet da ne čuti kadgod napast* 7v – ...*čagodi napasti* 8v prema lat. *Nemo tam perfectus est et sanctus, qui non habeat aliquando tentationes*; premda je prijevod *kadgod* u Z bliži lat. *aliquando* nego ...*čagodi* u L, ovdje se može raditi o svjesnom izboru prepisivača, koji se udaljio i od hrvatskoga predloška i od lat. izvornika htijući reći da nitko nije toliko svet da ne osjeća ‘ponešto napasti’.

– U primjerima: ...*odmetni su se učinili i pomañkani* 7v – ...*odmetnici su se učinili* 9r prema lat. ...*reprobi facti sunt et defecerunt*; ...*velekrat izhodi nesklad ... meu redovnici i bogoljubnima* 9r – ...*i bogoljubnici* 10v prema lat. ...*frequenter oriuntur dissensiones ... inter religiosos et devotos* pridjev u imeničkoj funkciji iz Z, koji slijedi lat. izvornik i vrlo je čest u starijoj hrvatskoj književnosti, očito je kao knjiška leksička kategorija u L zamijenjen imenicom, vjerojatno u nastojanju da se iskaz približi razgovornom jeziku, odnosno manje zahtjevnoj i slabije obrazovanoj sredini. Time se ne mijenja značenje iskaza, ali je bliži širem čitateljskom/slušateljskom krugu. Vjerujemo da je Marulićev izbor onaj knjiškiji i jednak latinskom.

– *Mnozi išću ubignuti prid napasti*... 7v – ...*pri napasti*... 9r prema lat. *Multi quaerunt tentationes fugere*...; lat. Amn u našem je prijevodu zamijenjen genitivnim prijedložnim izrazom *prid/pri napasti*, tj. ‘ispred’ i ‘prije’. Do upotrebe prijedložnog izraza najvjerojatnije je došlo zbog morfološke višeznačnosti oblika *napasti*, ali teško je reći koji je izbor Marulićev, a koji prepisivačev, možda ipak onaj u Z, tj. ‘ispred’.

– ...*ako mu se ne protivi od parvine* 8v – ...*u parvine*... 9v prema lat. ...*dum illi non resistur in principio*; prepisivač L očito je pri prepisivanju u prvotnom prijevodu složenog lat. priloga *in principio* našim složenim prilogom *od parvine* zamijenio samo *u* prema lat. *in* ostavivši imenički padež neizmijenjen, te je tako dobio gramatički neovjeren prijedložni izraz (uz prijedlog *u* složeni bi prilog imao glasiti: *u parvini*, ali on nema isto značenje kao *od parvine* – odnos ‘od početka’: ‘u početku’).

– ...*ka stanja i dostojanstva ljudska procinuje i svaka razlučuje na spasenje obranih svojih* 8v – ...*a svaka razlučuje*... 9v; prema lat. ...*quae statum et merita hominum pensat, et cuncta ad electorum suorum salutem praeordinat* za lat. *in* bliži je prijevod *i*, premda i veznik *a* (iako znatno rjeđe) može imati sastavno značenje.

– ...*da kagodir se čini s ljubavju* 9v – ...*čagodir*... 10v prema lat. *quidquid*; zamjenička je složenica *kagodir* iz Z sastavljena od Nmn sr. r. zamjenice *ki* (što je knjiška odlika),⁶¹ prema domaćem liku *čagodir* u L, za koji se prepisivač L vjerojatno svjesno odlučio.

⁶¹ Vidi o tome: Lana H u d e č e k: »Plural srednjega roda kao sredstvo za izricanje neodređenosti (u glagoljaškoj i starijoj latiničkoj književnosti)«, *Prvi hrvatski slavistički*

– U zamjeničkim i priložnim složenicama tipa: *nitkor* – *nigdor* 2v, *nikadar* 9r – *nigdar* 10r, u kojima se zamjenjuju štokavske i čakavske zamjeničke osnove, te *nitkor* 9r – *niktor* 10v sa zamjenom štokavsko-crkvenoslavenskom (ako se ne radi o omaški: *tch* → *cht*) pretpostavljamo da su štokavski oblici Marulićev izbor, a čakavski i crkvenoslavenski svjesno zadiranje u predložak prepisivača L. U Marulića ima dosta štokavizama i na ostalim jezičnim razinama.

3. 6. Izostavljanja i dodavanja riječi i dijelova rečenica

– *S razumnim i bogoľubnim ĉlovikom imaj svit i išći parvo da te dobar nauĉi* 4r – ...*imaj svit, išći parvo...* 4v prema lat. *Cum sapiente et conscientioso viro consilium habe; et quare potius a meliore instrui*; prepisivaĉ L izostavio je veznik *i*.

– ...*toliko hoće u svem biti razumniji i mirniji* 4r – ...*biti razumniji i mudriji i mirniji* 4v prema lat. ...*tanto in omnibus erit sapientior et pacatior*; u lat. predlošku kojim raspoložemo nema adekvata za hrv. *razumniji*, što se nalazi u oba prijepisa; u Z pak izostaje prijevod za lat. *sapientior*, dok ga L ima: *i mudriji*.

– *Ako li izvarši ĉa želi, tudje ĉića griha ... boli se* 4v – ...*ĉa želi, ĉića griha...* 5r prema lat. ...*statim ex reatu conscientiae gravatur*; u L je izostao adekvat za lat. *statim*.

– ...*ka malom nemoćju išćeti se, ogrubi* 5r – ...*iščeti se i ogrubi* 5v prema lat. ...*quae modica infirmitate corrumpitur et defoedatur*; L ima adekvat za lat. *et*, koji je u Z izostao.

– *Bogatih ne hti laskati i ne hlepi da se ukažeš...* 5r – ...*ne htij laskati, ne hlepi* 5v prema lat. *Cum divitibus noli blandiri, et coram magnatis...*; obratno nego u prethodnom primjeru: adekvat za *et* ima Z, a u L izostaje.

– ... *i u ĉem bolšaš, toj s ĉimi veĉaj* 5r – *i u ĉem bolšaš, s ĉimi veĉaj* 5v⁶¹ prema lat. ...*et quae aedificationis sunt, pertracta*; prijevod ne odgovara lat. predlošku; u strukturi lat. reĉenice nema adekvata za *toj*, ali to je pojaĉajni prilog koji se mođe upotrijebiti bez obzira na predložak.

– *Želi biti pitom z Bogom samim i s anjeli ĉegovimi, a saznanja ľuckoga ukloni se* 5r–5v – ...*i s anjeli ĉegovimi, saznanja ľuckoga ukloni se* 6r prema lat. *Soli Deo et angelis ejus opta familiaris esse, et hominum notitiam devita*; opet u L izostaje adekvat za lat. *et*, koje je u Z prevedeno suprotnim veznikom *a*, koji po smislu odgovara.

kongres – Zbornik radova 1, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb 1997, str. 575–586; Dragica Malić: »Uvodna razmatranja« u: *Najstariji hrvatski latiniĉki spomenici (do sredine 15. stoljeća)*. Priredila Dragica M a l i ć. Uvodne tekstove napisale Dragica Malić i Dunja Fališevac. Stari pisci hrvatski, knjiga 43, HAZU, Zagreb 2004, str. CXIII–CXVIII.

⁶¹ U ovoj reĉenici u L ima nekoliko kasnijih ispravaka, teško ĉitljivih, ali to za ovu prigodu i nije važno. Na mjestu izostavljenoga *toj* kao da je umetnuto crsl. *i ese* (graf. *iesse*), ali ne usuđujem se to tvrditi.

– *Vele velika stvar jest stati pod posluhom, pod starišinom živiti i ne biti u svojoj slobodi* 5v – *Vele velika stvar jest pod posluhom i pod starišinom živiti i ne biti u svojoj slobodi* 6r prema lat. *Valde magnum est in obediendia stare, sub Praelato vivere, et sui juris esse; stati pod posluhom* odgovara lat. *in obediendia stare*, pri čemu u L izostaje *stati*; međutim naš prijevod iz obaju rukopisa *i ne biti u svojoj slobodi* ne odgovara lat. *et sui juris esse*, a to ukazuje na dvije već spomenute mogućnosti: prvo, da Marulićev izvornik *De imitatione Christi* nije posve identičan s onim u SDMM i, drugo, da su prepisivači Z i L vjerojatno imali zajednički predložak.

– *Istina jest da svaki dobrovoljno dilo (!) po ćućenju svom i veće se prignu k onim ki jih prostarme. Da ako Bog jest meu nami, od potrebe jest da druga ostavimo naše ćućenje 5v – Istina jest da svaki dobrovoljno dila po ćućenju svom, od potrebe jest da druga ostavimo naše ćućenje 6r; označeni tekst nedostaje u L.*

– *Tko je toliko razuman ki svaka napuni 5v – Tko je razuman... 6v* prema lat. *Quis est ita sapiens, qui...;* u L je izostao adekvat za lat. *ita*.

– *Da bismo sami sebi svaršeno umarli iznutra nezapleteni, tada bismo mogli... 6r – ... svaršeno umarli i iznutra nezapleteni... 7v* prema lat. *Si essemus nobisipsis perfecte mortui et interius minime implicati...;* adekvat za lat. *et* izostao je u Z.

– *Da bismo svako godišće listo jedan grih izkorenili... 6v – ...listo jedan grih od nas iskorenili... 7v* prema lat. *Si omni anno unum vitium exstirparemus...; od nas* u L nema adekvata u lat. tekstu, pa ga je prepisivač očito svojevolumeno dodao.

– *...jer tim velekrate človik obrati se ka pameti svojoj, tako da pozna da je van baščine svoje i ne postavi u stvar segasvitnu ufanje svoje 7r – označeni dio teksta* prema lat. *...nec spem suam in aliqua re mundi ponat* izostaje u L 8r.

– *...kada se zlo uvriži po dugu karzmanju 8r – ...kada se jur zlo uvriži... 9v; u lat. tekstu predočenom uz hrv. izdanje *Naslidovanja* čitav ovaj dio rečenice nema adekvata.*

– *Mnozi sami sebe porazuju u dilih ke čine a ne znaju 9r – ... čine ne znaju 10v; u L je očito prepisivačevom pogreškom izostao veznik a.*

– *Vele čini ki vele dobro čini 9v – Vele čini ki dobro čini 11r* prema lat. *Multum facit, qui rem bene facit;* u lat. tekstu nema adekvata za drugi prilog *vele* iz Z.

– *...ni hoće da se u sebi raduje, da u Bogu, željući svarhu svega da bude spasen 10r – ...da u Bogu i željući... 11r; prema lat. ... nec in sipso vult gaudere, sed in Deo super omnia bona optat beatificari* L ima suvišan veznik *i*.

Primjeri pokazuju da se razlike među Z i L s obzirom na izostavljanje odnosno dodavanje riječi u odnosu na latinski predložak uglavnom svode na »slabe« riječi, najčešće na sastavne veznike i pojačajne priloge, i tu bi se moglo raditi o namjernoj prepisivačevoj intervenciji. Rijetka su izostavljanja riječi koje nose rečenična značenja i izostavljanja čitavih dijelova rečenica, i takva su izostavljanja posljedica prepisivačeve nepažnje.

4. ZAKLJUČAK

Kad je iz književne baštine sačuvan jedan primjerak nekoga djela – anonimnoga ili autorskoga, rukopisnoga ili tiskanoga – on je jedini predmet najraznovrsnijih proučavanja i najčešće se ne postavlja pitanje njegove originalnosti ili primarnosti određenih njegovih značajki.⁶² Ako se neko nepoznato djelo spominje u kakvu dokumentu ili starijoj literaturi, onda se za njim traga, kao što se primjerice stotinjak godina tragalo za rukopisom *Naslidovanja* na temelju Kukuljevićeva navoda u uvodu prve knjige *Starih pisaca hrvatskih s Marulićevim pjesničkim djelima* da se kod akademika Ivana Brčića (tj. Berčića) u Zadru nalaze dva rukopisa toga djela iz 16. i 17. stoljeća. Njima se zatim zameo svaki trag, a onda su se sedamdesetih godina 20. stoljeća pojavila oba, danas u znanosti poznata pod nazivima *Zadarski* i *Londonški rukopis*.⁶³ A kada se, kao u ovom slučaju, pojave dva rukopisa (ili izdanja) nekoga značajnoga djela, što Marulićev prijevod Kempenčeva (Gersonova?) djela *De imitatione Christi* bez sumnje jest, i u njima postoji niz razlika na različitim jezičnim i prijevodnim razinama, tada se postavlja pitanje koja je od dviju razlika pripadna (ili bliža) prvotnom autorovu ili prevoditeljevu izboru. Tom se problematikom, tj. razlikama u navedenim dvama rukopisima Marulićeva *Naslidovanja*, bavi ovaj prilog.

Nećemo ulaziti u to je li *Zadarski rukopis* izravan prijepis s Marulićeva autografa ili jedan od njegovih prvih prijepisa, o čemu je u literaturi bilo dosta riječi.⁶⁴ Svakako je (paleografska) činjenica da je *Zadarski rukopis* stariji od *Londonškoga*, ali prema spomenutom mišljenju Jakova Stipišića izgleda da su oba rukopisa dosta mlađa od vremena u koje ih se u literaturi obično vremenski smješta. Ipak, čak i kad bi *Zadarski rukopis* bio prvi ili vrlo rani prijepis, Moguš u njemu zapaža prepisivačke intervencije, za koje kaže da su »bile dobrim dijelom u skladu s ondašnjom praksom u prilagođavanju tekstova« (što potvrđuje dobro poznatu činjenicu da autorski tekst u ona vremena nije bio nedodirljiv), te zaključuje kako se »ne može tvrditi da prilagodilačkih zahvata uopće nije bilo, odnosno da je *Zadarski rukopis* u svakom detalju vjerna kopija Marulićeva autografa«. ⁶⁵ Što se pak tiče međusobnog odnosa dvaju poznatih rukopisa *Naslidovanja*, Moguš je utvrdio da se oni razlikuju u oko tisuću pojedinosti, od kojih ima »pokoja stotina primjera krivog čitanja predložka koji vrlo često mijenjaju sadržaj poruke«. ⁶⁶ On je naveo samo neke od njih, a ovaj prilog ide za njihovom iscrpnijom raščlambom.

⁶² Na to ne utječu ni očite pisarske ili tiskarske pogreške.

⁶³ Vidi o tome u uvodnoj raspravi Milana M o g u š a uz izdanje *Naslidovanja* u devetoj knjizi *Sabranih djela Marka Marulića* Splitskoga književnoga kruga, Split 1989.

⁶⁴ Više o tome u navedenoj M o g u š e v o j raspravi, osobito str. 29–32 i bilj. 50, te u disertaciji Marijane H o r v a t, nav. dj., str. 20–23.

⁶⁵ Moguš (1989), str. 32.

⁶⁶ Nav. dj., bilj. 51 na str. 37.

Kao što je u uvodu navedeno, ovom je prigodom za usporedbu rukopisâ *Naslidovanja* i za utvrđivanje razlika među njima u obzir uzeto prvih 15 glava djela, u uvjerenju da je to dovoljan segment teksta da ukaže na glavninu problema, te da ni iz tog razmatranog segmenta nisu navedene sve razlike – osobito ne one na grafijsko-ortografskoj razini. Ta je razina svojstvena prepisivaču, a ne autoru teksta, pa tako u našem slučaju na njezinu temelju ne možemo proučavati Marulićevu grafiju i pravopis. S obzirom na konkretan Marulićev iskaz ona najčešće nije bitna, ali ipak i problemi grafije ponekad utječu na smisao teksta. U odjeljku o grafiji ukazano je na dva problema kada pogrešno shvaćena grafija dovodi do pogrešne interpretacije teksta. Tako u Z na str. 1v i 5r stoji: *po narau suom i unarau glutskomu*, što očito treba čitati *u/po narav[u]...*, to prije što L na adekvatnim mjestima ima *narauu* (= *naravu*). To znači da je prepisivač Z prvotnu grafiju *uu* = *vu* shvatio kao nekadašnji grafem *uu* = *v*, pa su na tim mjestima u prijepisu nastale sintaktički neskladne rečenice. Drugi je primjer grafija *magnu* u oba rukopisa (i na još dva mjesta u daljem tekstu Z: *magna*), koju dosadašnji objavljiivači teksta čitaju kao *mañu* (i dalje: *maña*, tj. kao pridjevski komparativ!). Na adekvatnim je mjestima u lat. izvorniku riječ *manna* (tj. imenica). Može se pretpostaviti da je Marulić riječ napisao latinskom grafijom, tj. *mannu*, *manna*, a prepisivač je *nn* shvatio kao grafem za *ñ*, čemu u starijoj hrvatskoj latinici ima potvrda. Takva je grafijska interpretacija dovela do rečeničnog besmisla u danim slučajevima. Ovaj bi primjer mogao ukazivati na to da je oboma rukopisima prethodio zajednički (pred)predložak i da to nije bio Marulićev autograf. Neki pak drugi primjeri ukazuju na njihove različite predložke, što bi moglo značiti da je i Z imao veći odmak od Marulića nego što se obično pretpostavlja, budući da su taj zajednički (pred)predložak očito slijedili drugi, za svaki rukopis zasebni.

Ovdje se nećemo zadržavati na uočenim razlikama po pojedinim jezičnim razinama, nego ćemo nastojati sažeti opća zapažanja o rukopisima i njihovim prepisivačima.

Osim navedene grafije *magnu*, *magna* za latinsku riječ *manna*, odnosno hrvatsku posuđenicu *mana*, ima još nekoliko pojedinosti koje ukazuju na to da su oba rukopisa mogla imati zajednički (pred)predložak (tj. da su njihovi predložci prepisani s jednoga zajedničkog). Radi se o nekim identičnim pogreškama u Z i L, odnosno o nekim zajedničkim pojedinostima koje odudaraju od glavnine određenih pravopisnih i jezičnih značajki. Tako je zapažena zajednička pogreška u rečenici: *Ne sramuje se inim služiti cića ljubavi Isukarstove i da si viditi ubog na svitu* 4v/5r umj. i *da se viditi*, koja je morala biti u predložku, a prepisivači su je automatski prepisali. Isto vrijedi i za glagol *popustiti* umj. *propustiti* u primjeru: *Za nijednu stvar na sviti ni za nijednoga človika ljubav ne ima se učiniti niko zlo; da samo za korist onogaj komu je potriba, drugda se popustiti ima dobro dilo ali na boļe zaminiti* 9v/10v prema lat. *Pro nulla re mundi et pro nullius hominis dilectione aliquod malum est faciendum: sed pro utilitate tamen indigentis, opus bonum libere aliquando intermittendum est, aut etiam pro meliori mutandum*, pri čemu lat. glagolu *intermittendum* značenjski odgovara naš glagol *propustiti*, a ne *popustiti*. Na zajednički predložak upućuje i grafija *izchati* 1v/1v (= *iskati*), pri

čemu prepisivač Z prefikse *iz-*, *raz-* pred bezvučnim suglasnikom, pa onda i iskonske riječi koje počinju na *is-* (ne razlikujući iskonske riječi od tvorenica), piše grafemom *z*, očito naglašavajući etimologiju, dok prepisivač L na takvim mjestima obično ima grafem *f* (koji može označivati *s*, *z*, *š*, *ž*). Kako se radi o početku teksta, očito se poveo za predložkom, u kojemu mora da je bilo provedeno isto pravopisno načelo kao u Z, a kasnije je dosljedno (dosljednije?) provodio svoje grafijsko-pravopisno načelo. Od zajedničkih pravopisnih crta možemo još navesti primjer *gludfcha* (= *ludska*) 8v/9v premda inače obojica prepisivača navedenu pridjevsku osnovu redovito pišu u likovima *lusk-*, *luck-*, dakle s bilježenjem (djelomičnim ili potpunim) glasovnih promjena na granici tvorbenih morfema, pa je način bilježenja *lusk-* na istome mjestu u tekstu vjerojatno preuzet iz predložka. Od glasovnih pojava takav bi pokazatelj mogao biti primjer *možemo* 8r/9v pored gotovo redovitog rotacizma (ne samo u toj glagolskoj osnovi) u obojice prepisivača. Na tvorbenoj bi razini takav primjer mogao biti prefiks *izuviditi* 2v/2v, koji je u razmotrenom dijelu teksta jedini te vrste u L (naime, prema prefiksu *razu-* u Z u L dolazi *raz-*). Jedna je zanimljiva potvrda zamijećena i na morfološkoj razini, u primjeru: *Mnozi sami sebe porazuju u dilih ke čine a ne znaju* 9r/10v (što je u L naknadno ispravljeno u uobičajeno *ka* uz imenicu srednjega roda). Radi se o neobičnom (dosad zapravo neobjašnjenom) nastavku *-e* u Nmn i Amn = Nmn atributnih i predikatnih zamjenica i pridjeva uz imenice ne samo muškoga nego i srednjega roda, na koji se sporadično može naići i u drugim starijim spomenicima, a i u nekim novijim govorima,⁶⁷ ali u Marulića dosad nije konstatiran⁶⁸ (možda samo nije zamijećen).

Dalje, općenita je značajka Z da u njemu ima mnogo manje pisarskih pogrešaka nego u L, što može značiti dvoje: ili je prepisivač Z naprosto bio pažljiviji, ili je prepisivač L imao nečitljiviji predložak. Za prvu pretpostavku potvrda su češća izostavljanja (previđanja) dijelova teksta u L. Tekst Z u mnogim je prigodama vjerniji prijevod latinskoga izvornika, a u nekoliko prigoda kada se od njega udaljuje ima sintaktičke konstrukcije bliže duhu hrvatskoga jezika, pa pretpostavljamo da su one bile svjestan Marulićev prevoditeljski izbor. Takav je jedan primjer već u samom naslovu djela: lat. *De imitatione Christi* prevedeno je u Z *Od naslidovanja Isukarstova*, pri čemu je zamjena lat. genitiva posvojnim pridjevom uobičajena hrvatska/čakavska knjiška pojava, prema *Od naslidovanja Isukarsta* u L, koje je doslovan prijevod s latinskoga, što ne znači da potječe od Marulićeve prevoditeljske ruke. U nekim se pak drugim prigodama L udaljuje od uobičajenih knjiških značajki (leksičkih i sintaktičkih) zastupljenih u Z, za koje vjerujemo da su također bile Marulićev izbor, a prepisivač L namjerno je od njih odstupio da tekst približi možda manje zahtjevnoj sredini u kojoj je djelovao. Primjer za to mogla bi biti upotreba imenica umjesto u književnom jeziku uobičajenih poimeničenih pridjeva (*odmetnici*, *bogoľubnici* prema *odmetni*, *bogoľubni* u Z). Ima još nekih pokazatelja da je on svjesno ili nesvjesno u tekst unosio

⁶⁷ Vidi bilj. 36.

⁶⁸ Vidi: H o r v a t, nav. dj., odjeljci o deklinaciji zamjenica i pridjeva.

određene značajke svoje sredine, kojima se kulturološki i prostorno udaljio od Marulićeva predloška. To su određene (pojedinačne) crte koje ukazuju na crkvenoslavensku ili bar stariju knjišku tradiciju i na sjevernije čakavsko područje, uz koje je takva tradicija bila vezana. Tako je na grafijskoj razini u L zamijećeno preklapanje grafije za suglasnike *g, h, k*, poznato iz hrvatskih zapisa Pavla Šibenčanina i iz nekih drugih starih latiničkih tekstova, za koje se pretpostavlja posredan glagoljički utjecaj na latiničku grafiju.⁶⁹ Ima u L crkvenoslavenskih (odnosno starijih knjiških) tragova i na pojedinim jezičnim razinama. Tako npr. Gmn *i-deklinacije od stvareh* prema *od stvari* u Z; stari dualni nastavak atributa uz imenicu *oči: oči tvoji* prema novijemu množinskom *oči tvoje* u Z; 3jd prez. na *-t budet* prema *bude ti* u Z i pogrešno umj. 2jd uz – u crsl. morfologiji karakteristično – izricanje futura punim oblikom pomoćnoga glagola: *Koliko veće i boje umiš, toliko hoćet (!) teže biti osujen* prema *toliko ćeš teže biti osujen* u Z; u tvorbi prefiks *na-* u glagolu *nastaviti* u značenju ‘nametnuti se’, potvrđenom u AR-u iz Stullijeva rječnika uz napomenu da je iz glagoljskoga brevijara: *nastaviš* prema: *nadstaviš* u Z; složeni prilog *čagodir* ‘štogod, bilo što’ tvoren s domaćom odnosnom zamjenicom prema *kagodir* u Z tvoren knjiškim oblikom Amn sr. r. zamjenice *ki*; u sintaksi puni oblik 3jd prez. glagola *biti* i njegov krajnji položaj u rečenici: *ništar mañe znaj da mnogo veće stvari ke ne znaš jest* prema *...da mnogo veće stvari jest ke ne znaš* u Z. Na leksičkoj razini u rašlambi je navedeno više primjera prilagodbe vlastitoj sredini, a ovdje spomenimo rijetku ali u starim tekstovima ipak potvrđenu upotrebu veznika *a* u sastavnoj funkciji prema *i* u Z, te zamjenu štokavskih zamjeničkih osnova čakavskima ili čak izrazito crkvenoslavenskima u zamjeničkim i priložnim složenicama tipa: *nigdor* i *niktor*, *nigdar* prema *nitkor*, *nikadar* u Z. Samo je u rijetkim prigodama L bliži latinskom izvorniku nego Z, premda to još uvijek ne znači da je bliži Marulićevu prijevodu. Jedan smo primjer, onaj iz naslova, već naveli. Drugo su više-manje sitnice za koje možemo pretpostaviti pogreške u Z, kao npr. *sam sebe gardi* prema *sebi* u Z, zatim pravilna knjiška upotreba pridjevskoga Amn sr. r. *Mnoga poni jesu ka znati malo ali ništar prudi duši* prema *Mnogo...* u Z, poneki veznik *i* što je prema lat. *et* u Z vjerojatno zabunom izostao.

Razlike između rukopisa Z i L moramo imati na umu ako se želimo približiti Marulićevu prvotnom prijevodu. U ovom je radu učinjeno samo nekoliko početnih koraka u tom poslu – i s obzirom na veličinu podudarnoga dijela teksta u Z i L, i s obzirom na iscrpnost uočenih problema, i s obzirom na adekvatnost prijevoda. A za preostale dvije trećine *Naslidovanja*, nezastupljene u L, i dalje nam kao Marulićevo prijevodno ostvarenje ostaje *Zadarski rukopis*, srećom – kao što je ova raščlamba, nadamo se, pokazala – ipak daleko pouzdaniji od *Londonskoga*. Osnovna je namjera čitavoga tog posla bila ukazati na teškoće u približavanju autorskim rješenjima u slučajevima kada na raspolaganju imamo dva (ili više) prijepisa ili izdanja jednoga djela, a takvih je u starijoj hrvatskoj književnosti mnogo.

⁶⁹ Vidi bilj. 17.